

לוקחים אחריות חברתית

שמיטת כספים ופרוזבול למהדרין תשע"ה

תוכן

- הרב גבריאל קדוש
הקדן הישראלית-נדיבי ארץ ואוצר הארץ: תשובת האומה וארצה 3
- הלכות שמיטת כספים ופרוזבול..... 4
- קיום מצוות שמיטת כספים למהדרין ופרוזבול 6
- הרה"ג יעקב אריאל שליט"א
שמיטת כספים בימינו כיצד 8
- הרב יגאל קמינצקי
שמיטת כספים, מהפכה חברתית לאומית יהודית 10
- הרב יהודה הלוי עמיחי
שמיטת קרקעות ושמיטת כספים: קדושת הארץ וקדושת עם ישראל..... 14
- הרב אלישע וישליצקי
שמיטת כספים למהדרין - ריאליה או אוטופיה..... 16
- הרב יואל פרידמן
מצוות שמיטת כספים למהדרין 'זכר לשביעית' 18
- הרב צבי שורץ
וזה דבר השמיטה 22
- הרב עזריאל אריאל
שמיטת כספים וצדק חברתי במשנתו של מרן הרב קוק זצ"ל 25

רשימת המשתתפים

הרב הראשי לרמת גן ונשיא מכון התורה והארץ, ועדת השמיטה של הרבנות הראשית לישראל	הרב יעקב אריאל
רב היישוב עטרת	הרב עזריאל אריאל
בית מדרש מהו"ת	הרב אלישע וישליצקי
מכון התורה והארץ	הרב יהודה הלוי עמיחי
מכון התורה והארץ	הרב יואל פרידמן
רב אזורי בני שמעון	הרב גבריאל קדוש
ראש ישיבת כיסופים בניצן ויו"ר מכון התורה והארץ ניצן	הרב יגאל קמינצקי
	הרב צבי שורץ

נדיבי ארץ
הקדן הישראלית לשמיטת כספים
עריכה: הרב יואל פרידמן,
הרב אביגדור לוינגר

בהוצאת מכון התורה והארץ
ת"ד 18 שבי-דרום,
ניר-עקיבא 8536500

טלפון: 08-6847325
פקס: 08-6847055
אינטרנט:
www.toraland.org.il

דוא"ל:
machon@toraland.org.il

יוצא לאור בסיוע משרד המדע,
התרבות והספורט - מינהל
התרבות, המחלקה למכוני מחקר
תורניים

כל הזכויות שמורות

תשובת האומה וארצה

הרב גבריאל קדוש

לקראת סיומה של שנת שמיטת הארץ, בה אנו מצווים על שמיטת כספים, נתבונן בשתי מצוות אלו המחברות בין עם לארץ.

עצם השאיפה לקיומן של מצוות התלויות בארץ, למרות תוקפן ההלכתי כמצוות דרבנן או כזכר למצוות התלויות בארץ הוא גורם לשיבת תוקפן האידיאלי של מצוות אלו והשבת מעמדן הראוי להם. ושאיפה זו תחזק בנו את הרצון לקיים מצוות אלו בצורה היותר מהודרת.

הרב קוק זצ"ל באורות התחיה (פ"ה) כתב כך:

"כִּשְׁם שֶׁהַמְצוּוֹת הַמְעֵשִׂיּוֹת בְּכָלֵן בְּכָלֵן מְלוֹאֵי הֵן הִלְכוּ עִמָּנוּ בְּגוֹלָה וְשָׁמְרוּ לָנוּ בְּהָ אֵת לַח חַיֵּינוּ וְאֵת חוֹתֵם רוּחֵנוּ עַל-פִּי עֲצוּמוֹתֵנוּ הַפְּנִימִית, הִבִּיאוּ אוֹתָנוּ לְאֵלֶּה יְמֵי הַתְּחַלַּת תְּקוּפַת הַהֶאֱרָה לְחַיִּים שֶׁל חֶפֶץ תְּחִיַּת הָאָמָה בְּאַרְצֵנוּ, כֵּן יְבִיאוּ אוֹתָנוּ הַמְצוּוֹת הַתְּלוּיּוֹת בְּאַרְץ לִידֵי רוּמּוֹת הַחַיִּים שְׁעַל-פִּי צוּרְתָם הַשְּׁלֵמָה הֵן נִקְבְּעוּ.

וְכָל אֲשֶׁר נוֹסִיף לְהַתְּבוֹנֵן בְּמַהוּתָן שֶׁל הַמְצוּוֹת הַתְּלוּיּוֹת בְּאַרְץ בְּלֵן וְנִרְאָה בְּמָה רְחוּקוֹת הֵן מֵאֵתָנוּ, כִּמְהַ חַיֵּינוּ צְרִיכִים לְהִיּוֹת בְּתִנָּאִים יוֹתֵר בְּרִיאִים וְחֲזָקִים עַד שֶׁיְהִי אֵלּוּ הַמְצוּוֹת מְתַקְּמוֹת בָּהֶם, כֵּן יִגְדַּל בְּנוּ הַחֶשֶׁק לְקִיָּם בְּאַהֲבָה וּבִיקָר אֵת אוֹתוֹ הַחֶלֶק שְׁאֵנוּ יְכוּלִים לְקַיְמוֹ בְּתוֹר זֶכֶר לְדָבָר, זֶכֶר קִדְשׁ, זְכָרוֹן לְחַיִּים שְׁלֵמִים שְׂבִיבֹאוּ לָנוּ בְּבֹא תְּשׁוּעָה שְׁלֵמָה לְעַמָּנוּ עַל אֲדַמְתָּנוּ לְתִשׁוּעַת עוֹלָמִים, וְאֲשֶׁר בְּקִימָנוּ אוֹתָן עֲכָשׁוּ הֵנּוּ מְעֵשִׂירִים אֵת נְשָׁמַת אֲמַתָּנוּ בְּאוֹתָהּ אֵשׁ הַקִּדְשׁ אֲשֶׁר תִּהְיֶה לְשִׁלְהֶבֶת הַקִּדְשׁ מְלֵאֵת הַחַיִּים לְעַתְּ חַיָּה."

ב"ה זכינו במכון התורה והארץ בשנת השמיטה לשני מפעלים אלוקיים משמעותיים בדרך לחזונו של הרב קוק זצ"ל "זְכָרוֹן לְחַיִּים שְׁלֵמִים שְׂבִיבֹאוּ לָנוּ בְּבֹא תְּשׁוּעָה שְׁלֵמָה לְעַמָּנוּ עַל אֲדַמְתָּנוּ לְתִשׁוּעַת עוֹלָמִים".

המיזם של **אוצר ארץ** אשר מספק פירות וירקות באופן המהודר ביותר במצבנו היום, העמיד את מצוות השמיטה בסדר היום הציבורי שלנו כמצווה כלל ישראלית אשר שואפת לגדל ולרומם את מצוות התלויות בארץ ולהתמודד עימם במציאות של דורנו.

המיזם השני הוא הקרן הישראלית – נדיבי ארץ אשר שואפת לאפשר גם את קיומה של מצוות שמיטת כספים באופן היותר ציבורי והיותר מהודר, כך שמצוות שמיטת כספים תבטא את הערך העליון של ערבות הדדית ובמיוחד באופן הציבורי.

ב"ה מתוך ימי תהייה וחיפוש דרך נתן לנו הקב"ה את הזכות לרומם את תשובת העם והארץ. קריאתו הגדולה של הרב קוק, התשובה והשלום מקבלת משמעות מיוחדת לאור שני מפעלים אלוקיים אלו:

"אחים יקרים הכואבים את כאב עמנו, וחשים בכל מלוא נשמתם את הריסותיו ואת צרותיו ועלבונותיו הנוראים, היודעים ברור ששום רפואה ושום הקלה של המצב המחריד של הכלל כולו, לא תתכן שתבא זולת על ידי השיבה אל ערש ילדותנו, אל ארץ הקדושה, לבנותה ולהבנות בה.

הגיע הזמן שנבוא לידי המסקנה של כל סיבוכי המחשבות שלנו, לידי ההכרה שסוף כל סוף הראשית והאחרית של מפעלנו הכללי, הטעון כל כך מרץ, כל כך כשרון וכל כך הקרבה עצמית הנדרשת מכולנו, כל אלה הנם נעוצים ומדוחקים עם המפתח הגדול של הגאולה, שהיא התשובה... והתשובה החיה שהיא נובעת לא מנפשות בודדות מרוסקות, אלא מתוך אוצר הנשמה של הכלל כולו, כנסת ישראל המאחדת בקרבה את כל אבריה הרבים והשונים... הקשיבו נא, אחים יקרים, ושימו את מפתח הזהב הזה, מפתח של הגאולה האמיתית "התשובה" על לבבכם. ושנת גאולה וישועה, שנת שלום ואהבת אחים נאמנה עלינו, תבוא במהרה בימינו, אמן. (היסוד, גליון ק"ד, ח תשרי תרצ"ה).

נתפלל כולנו שעוד לפני שנת השמיטה הבאה נזכה לקיים את מצוותיה של תורה ומצוות התלויות בארץ מן התורה באופן היותר שלם.

הלכות שמיטת כספים ופרוזבול*

שמיטת כספים

- א. שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה מדרבנן.¹
- ב. השמיטה מפקיעה את כל החובות שזמן פרעונם יחול לכל המאוחר עד ערב ראש השנה של השמינית.² לעומת זאת, חובות שמועד פרעונם יגיע לאחר מכן – אין השביעית משמטת אותם.³
- ג. החובות הנשמטים כיום הם: הלואה בכסף⁴ או בשוה כסף,⁵ קנייה בהקפה (עם רישום)⁶ חשבון בנק, שיק⁷ ושכר שכי.⁸
- ד. חוב שנוצר כתוצאה מפסיקת בית דין וכן חוב שנמסר לבית דין – אינם נשמטים.⁹

פרוזבול

ה. מכח דין זה תיקן הלל הנשיא פרוזבול.¹⁰ משמעותו: הודעה של המלוה שהוא מוסר חובותיו לבית הדין,¹¹ וגובה את חובותיו לאחר השמיטה מכוחם. תקנה זו נועדה כדי שלא ימנעו העם מלהלוות ויעברו על איסור 'השמר לך פן יהיה על לבבך וכו'."¹²

* מתוך ספר קטיף שביעית, אשקלון תשס"ז, עמ' 346-351.

- 1 גיטין לז ע"א; רמב"ם שמו"י פ"ט ה"ג; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' א. ועי' רמ"א שם. ונוהגת אף בחו"ל; רמב"ם פ"ט ה"א וה"ב. והגר"מ אליהו זצ"ל הורה שבמדה והמלוה נמצא בחו"ל והלווה בארץ, עדיף שהמלוה יעשה פרוזבול לפי שעון ארץ ישראל.
- 2 משום שנאמר: 'מקץ שבע שנים תעשה שמיטה' דברים יא, א. ולמדו מכך חכמים שאין שביעית משמטת אלא בסופה: ערכין כח ע"ב; רמב"ם פ"ט ה"ד; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' ל.
- 3 לדעת רוב הראשונים, השביעית משמטת גם אם המלוה לא אומר 'משמט אני'. וכך משמע מפשטות לשון הרמב"ם פ"ט ה"ד והשו"ע חו"מ סי' סז סעי' ל. ואם תבעו – עובר על לאו דלא יגוש את אחיו. ועי' ספר החינוך מצוה תעג, ובמנחת חינוך שם. אמנם בספר יראים סי' רעה כתב שצריך לומר 'משמט אני, ואם לא אמר כן – אין השביעית משמטת מעצמה. ועי' מנ"ח מצוה תעג.
- 3 מדין 'המלוה את חבריו לעשר שנים אין השביעית משמטתו': מכות ג ע"א. וכן פסק הרמב"ם פ"ט ה"ט. בכלל זה חסכוניות המופקדים בבנק, כאשר תום תקופת החסכון הינה לאחר השמיטה.
- 4 שביעית פ"י מ"א; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' ב.
- 5 כגון: מוצרי אוכל שמשאיילים השכנים אחד לשני. והטעם שזה משמט: כיון שאין החפץ המושאל חוזר בעינו אלא חפץ אחר – נחשב הדבר כמלוה שלהוצאה ניתנה: ילקוט יוסף שביעית, תשמ"ז, סעי' ח ובהערה שם. ועי' בן איש חי שנה א פר' כי תבוא.
- 6 שביעית פ"י מ"א וכת"ק. וכך הורה הגר"מ אליהו זצ"ל. ואף שבמשנה הוזכרה הקפת החנות כדבר שאינו משמט – היינו דוקא כשקונה בהקפה מבלי לקבוע מועד לפירעון. אולם קנייה בהקפה כשיש מועד מקובל לפירעון מגדירה את הקנייה בהקפה כמלוה, שגם לדעת ת"ק אם עשאה מלוה – משמטת (אם זמן הפירעון הגיע כבר בשמיטה): רמב"ם פ"ט ה"א, וכן בפיה"מ, פ"י מ"א. ובכס"מ שם ביאר דבריו ופסק כן בשו"ע חו"מ סי' סז סעי' יד. ועי' רמ"א שם שאף סיכום מחיר ללא קביעת מועד פירעון נחשב כזקיפה במלוה.
- 7 יש להעיר שגם בהקפה הנזקפת למלוה, תיתכן אפשרות שלא תשמט. כגון שקנה באמצע חודש אלול של השביעית ומועד הפירעון חל לאחר ראש השנה. וכדלעיל סעי' ב והע' 3.
- 7 הגר"מ אליהו זצ"ל העיר שהוא הדין לחסכוניות בבנק שיכול לפדותם בכל עת ללא מיגבלת זמן גם קודם ר"ה של שמינית, או הפקדה רגילה שמקבל ממנה רווחים אפ"ל עם היתר עיסקה. כמו כן בשיק שמועד פירעונו קודם ר"ה של שמינית, ורוצה לפדותו רק לאחר ר"ה. והטעם משום דהוי כמחוסר גבייה. ועי' יש"ש גיטין פ"ד סי' מה; ילקוט יוסף שביעית סעי' ה.
- 8 בספר השמיטה פרק יג בהערות מובא שיש שנהגו לפרט את שמות הלווים מעבר לדף הפרוזבול.
- 8 רמב"ם פ"ט ה"א; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' טז. וכך באר הכס"מ פ"ט ה"א, שדין שכר שכיר כהקפת החנות. וראה לעיל הע' 6.
- 9 שביעית פ"י מ"ב; מכות ג ע"ב; גיטין לו ע"א; רמב"ם פ"ט ה"ט; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' יא.
- 10 ישנה מחלוקת ראשונים, אם פרוזבול מועיל רק כששמיטת כספים היא מדרבנן או גם כשהחוב הוא מהתורה. רש"י גיטין לו ע"ב ד"ה רבא, והרמב"ם פ"ט ה"ז סוברים שהדבר מועיל אף בדאורייתא. והתוס' שם ע"א ד"ה מי איכא והראב"ד פ"ט ה"ז סוברים שרק כששמיטת כספים היא מדרבנן נתקן פרוזבול. ועי' רדב"ז ופ"ט ה"ז; סמ"ע חו"מ סי' סז סעי' יח.
- 11 שביעית פ"י מ"ד. לגבי סוג הבי"ד שצריך לכתוב בפניהם את הפרוזבול נחלקו הפוסקים: הרמב"ם פ"ט ה"ז פסק שצריך 'חכמים ביותר כר' אמי ורב אסי'. אולם דעת הרא"ש גיטין פ"ד סי' יח היא שדי' בבי"ד חשוב. וכן פסק בשו"ע סי' סז סעי' יח. והרמ"א פסק שכל בי"ד של שלושה מועיל. וראה לקמן הע' 25 שישנה גם נפק"מ היוצאת ממחלוקת זו לגבי נוסח הפרוזבול.
- 12 גיטין לו ע"א; רמב"ם פ"ט ה"ז; שו"ע חו"מ סי' סז.

ניתן להשיג את טפסי הפרוזבול ברבנות המקומית. וכל אדם צריך לסדר פרוזבול.¹³

1. כתיבת הפרוזבול יכולה להעשות עד סוף השנה השביעית.¹⁴
2. חוב לצדקה אינו נשמט.¹⁵ אולם ראוי שגם מנהלי קופות גמ"ח יצרפו לפרוזבול הפרטי שלהם את החובות לגמ"ח.¹⁶
3. גם מנהלי חברות ובנקים צריכים לסדר פרוזבול.¹⁷
4. המחזיר חוב שעברה עליו שביעית – רוח חכמים נוחה ממנו.¹⁸
5. מלוה שלא סידר פרוזבול והלוה בא לפרוע את חובו בכל זאת – יאמר לו המלוה: 'משמט אני'. ואם הלוה אומר שנותן לו את הכסף בתורת מתנה – מותר לו לקבל ממנו. אם הלוה לא מביע את רצונו לשלם את החוב ביזמתו – מותר לשכנע אותו עד שיסכים לתת לו את הכסף במתנה.¹⁹
6. מי שחושש בזמן ההלוואה שמא לא יכתוב פרוזבול וישמט חובו, יתנה עם הלוה בשעת ההלוואה שלא ישמט את חובו.²⁰
7. הלוואה שניתנה לאחר כתיבת הפרוזבול ומועד הפירעון שלה חל לפני ראש השנה – נשמטת. אך אם מועד הפירעון של אותה הלוואה הוא לאחר ראש השנה – החוב אינו נשמט.²¹
8. יש מהדרין להלוות כסף אחר כתיבת הפרוזבול ולקבוע את זמן פרעונו לפני כ"ט אלול כדי שישמט, ובכך לקיים את מצות שמיטת כספים. דרך אחרת היא לציין במפורש חוב אחד שהפרוזבול לא יחול עליו.²²
9. יש הסוברים שהמלוה יכול למסור את הפרוזבול לכל בית דין שהוא בוחר²³ וכך הוא המנהג לדעת הרמ"א. אולם לנוהגים כפסקי מרן הב"י, יש למסור את הפרוזבול לפני בי"ד חשוב שבדור. לכתחילה עדיף שהפרוזבול יערך בפני אותו בית דין, ויחתם על ידו.²⁴ אך כיון שאין כל אדם יכול להגיע אליהם – ישנו נוסח פרוזבול אשר בו המלוה מוסר את שטרותיו בפני שני עדים והם חותמים שדרכם נמסרו חובותיו לביה"ד חשוב שבדור.²⁵ שימוש בדרך זו מותנה בכך שישנו בית דין גדול המקבל על עצמו להיות בי"ד לענין פרוזבול.

13 הגר"מ אליהו זצ"ל העיר שאף אשה אשר יש לה חשבון בנק משותף או בנפרד, חייבת בפרוזבול. אולם יכולה למנות את בעלה כשלוחה לעשות לה את הפרוזבול.

14 אמנם יש שכתבו שצריך לכתוב פרוזבול קודם השביעית, ומקורם בדברי התוספתא שביעית פ"ח הי"א: 'אימתי כותבין פרוזבול, ערב ר"ה של שביעית!... כ"כ: אבן עזרא דברים טו א; רא"ש גיטין פ"ד סי' יח; טור חו"מ סי' סז; מנחת ביכורים פ"ח הי"א; שו"ע הרב חו"מ סי' לו. וטעמם, שאעפ"י שנאמר בערכין כח ע"ב: 'השביעית משמטת בסופה' – מ"מ, איסור 'לא יגוש את רעהו' חל כבר מתחילת השביעית. אולם כבר דייקו מפסק הרמב"ם פ"ט ה"ד, שיכול אדם לגבות את חובו עד סוף השביעית – שפרוזבול מועיל אף להלוואות שנעשו בסוף השנה השביעית כדלעיל סעי' א. וכ"כ הרמב"ן דברים טו א. ולדעתם הג' בתוספתא משובשת וצריך לגרוס 'ערב ר"ה של מוצאי שביעית'. וכ"כ הב"י חו"מ סי' סז ד"ה ואין בדעת הרמב"ן הרשב"א והר"ש, ושכך נהג רבו המהר"י בי רב. ופסק כדבריו בשו"ע חו"מ סי' סז סעי' ל. וכן בשו"ת חת"ם סופר חו"מ סי' נ ובשו"ת יחיה דעת ח"ד סי' סב. וכך הורה לנו הגר"מ אליהו זצ"ל.

15 רשב"א ב"ק לו ע"ב מדין 'תומין אין צריכין פרוזבול', וכדברי הגמרא שם: 'אנן יד עניים אנן'. וכן פסק בשו"ע חו"מ סי' סז סעי' כח.

16 שו"ת יחיה דעת ח"ד סי' סד ד"ה במסכת גיטין. ולדעת הגר"מ אליהו זצ"ל אין צורך לעשות פרוזבול על חוב לקופות צדקה.

17 שו"ת יחיה דעת ח"ד סי' סד ד"ה אולם. וכך הורה הגר"מ אליהו זצ"ל. לענין מעמדה של החברה בע"מ וחויבה במצוות, עי' צפונות הרוגוצ'ובי עמ' 89; משפט כהן עמ' רעג; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' א; ספר 'הקיבוץ בהלכה' עמ' 147; חוברת 'הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית' פרק א סעי' 6.

18 שביעית פ"י מ"ט; רמב"ם פ"ט הכ"ח. ועי' רש"י ב"מ מח ע"א ד"ה אין; רמב"ם בפיה"מ פ"י מ"ט; רש"ס פ"י ה"ט.

19 שביעית פ"י מ"ח; גיטין לז ע"ב; רמב"ם פ"ט הכ"ח-הכ"ט; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' לו. ורש"י שם ד"ה ותלי ליה פירש בענין אחר. ועי' ב"ח חו"מ סוף סי' סז; ש"ך שם ס"ק יא.

20 מכות ג ע"ב: 'על מנת שלא תשמטני שביעית – שביעית משמטתו. על מנת שלא תשמטני בשביעית – אין שביעית משמטתו'. טעם הדבר הוא משום שאין בכך תנאי נגד דין תורה, היות ואינו מתנה שהשביעית לא תשמט את חובו, כי אם שהלוה יחזיר לו את חובו. וכ"כ הרמב"ם פ"ט הי"י; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' ט. ועי' סמ"ע ס"ק יח.

21 אף שאין הפרוזבול משמט חובות שנעשו לאחר כתיבתו – מכל מקום, למעשה אין ההלוואה נשמטת. טעם הדבר, כיון שכל הלוואה שתיעשה אחר כתיבת הפרוזבול הינה בסוף אלול, ומועד פירעונה מסתיים בסוף תשרי, כדקיי"ל 'סתם מלוה שלושים יום' מכות ג ע"ב. והלוואה שמועד פרעונה חל לאחר השמיטה אינה נשמטת כדלעיל סעי' ב. וכך כתבו: אור זרוע ח"ב ע"ז סי' קכג; נועם ירושלמי מכות פ"א ה"א; שו"ת דבר אברהם ח"א סי' לב אות ד. הב"ח חו"מ סי' סז חולק וסובר שהלוואה כזו משמטת. ועי' מנחת חינוך מצוה תעד ד"ה והנה דין זה שדחה את ראיתו. ועי' שו"ת חתם סופר חו"מ סי' קיג, שכיום, כל הלוואה נחשבת כמי שניתנה בתנאי מפורש: 'על מנת שלא תשמטני בשביעית מכות ג ע"ב. לדעתו הסיבה שכותבים פרוזבול היא בכדי שאנשים לא יימנעו מלהלוות ויעברו על איסור התורה 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וכו'.

22 בן איש חי שנה א פר' כי תבא אות כו; ספר 'דיני ממונות' להרב בצרי, הלכות שמיטת כספים עמ' רנד. וכך הורה הגר"מ אליהו זצ"ל.

23 רמ"א חו"מ סי' סז סעי' יח בהג"ה. והגר"מ אליהו זצ"ל העיר שעף לדעת הרמ"א צריך לעשות את הפרוזבול בפני בי"ד דוקא, ולא די בשלושה אנשים.

24 שו"ע חו"מ סי' סז סעי' כא. ועי' סמ"ע ס"ק מ.

25 נוסח שהתקין הגאון בעל שו"ת חקרי לב, עפ"י שו"ע חו"מ סי' סז סעי' יח. העיקרון של הנוסח הנ"ל הוא שאין חיוב למסור בפועל את חובותיו לבי"ד אלא ניתן לעשות זאת אף בפני עדים. וכפי' המרדכי גטין פ"ד סי' שעט: 'ואפילו נתונים הם ברומי'. והובא גם בטור וב"י חו"מ סי' סז ובשו"ת המבי"ט ח"ב סי' פא. וכך הורה הגר"מ אליהו זצ"ל שיעשו הנוהגים כדעת מרן השו"ע. ועי' שו"ת יביע אומר ח"ג סי' ו, שו"ת יחיה דעת ח"ד סי' סג. ועי' נוסח הפרוזבול של הרה"ר לישראל בשמיטת תשמ"ז, ס' קטיף שביעית, עמ' 352-353.

כתיבת פרוזבול מותנית בכך שכללוה תהיה קרקע כלשהי: גיטין לז ע"א; שו"ע חו"מ סי' סז סעי' כב. לכן נהגו לכתוב בנוסח הפרוזבול: 'וכך אמר לנו המלוה פלוני: קנו ממני ד' אמות קרקע בקנין גמור ושלם ללווים פלוני ופלוני...'. אולם אם לא כתב כן אין הדבר מעכב כיון שלמעשה לכל אדם ישנו רכוש הנחשב כקרקע בהשאלה או בשכירות אצלו. כגון: בית, וכדו'. וכ"כ החכמת אדם שערי צדק פרק כא סי' ח. ועי' ילקוט יוסף דיני שמיטת כספים סעי' יח, ובהערה שם.

קיום מצוות שמיטת כספים למהדרין ופרוזבול שמיטת תשע"ה

מוצע בזאת לציבור לקיים את מצוות שמיטת כספים ופרוזבול למהדרין. כשבאותה הזדמנות בה אנו מקיימים מצוות שמיטת כספים המזדמנת אחת לשבע שנים, נעזור גם לאחים ששקעו בעול החובות הכבדים ובעזרת השי"ת יתקיימו בנו הברכות 'אז תרצה הארץ את שבתותיה' וברכת 'והריקותי לכם ברכה עד בלי די'.

- א. בית הדין לצורך פרוזבול מורכב מהרבנים הגאונים שליט"א: יעקב אריאל, אליהו בקשי-דורון, זלמן נחמיה גולדברג, דוב ליאור, שמואל אליהו, יהודה עמיחי.
- ב. כל אחד שכותב פרוזבול נותן לאחר מכן הלוואה מיוחדת שתפקע ערב שנת השמיטה, והיא תועבר כצדקה, למשפחות נזקקות (עיין בן איש-חי, שנה ראשונה פר' כי תבוא).
- ג. כל מי שנותן הלוואה ממען אותה לשלושה מחברי הוועדה של 'נדיבי ארץ' על מנת שהחוב יישמט בסוף שנת השמיטה. חברי הוועדה הרשומים מטה, מתחייבים להעביר את כל הכסף לוועדה, כדי לחלק אותם לנזקקים עפ"י החלטות הוועדה.
- ד. כמו כן הוועדה הציבורית של 'נדיבי ארץ' תהיה אחראית ובעלת סמכא להחליט למי יועברו הכספים שייאספו. במקביל הוועדה תפעל אצל בנקים וגופים כלכליים, שישמיטו אף הם סכומי כסף במקביל לתרומות שיתקבלו מהשמטת החובות.
- ה. להלן נוסח ההתחייבות של שלושת חברי הוועדה המקבלים את ההלוואות:
  1. 'אנו החת"מ 1. 2. 3. חברי הוועדה הציבורית של 'נדיבי ארץ' מתחייבים בזאת להעביר את כל הכספים שיהיו ברשותנו בכ"ט אלול תשע"ה, ומיועדים לצדקה בקרן 'נדיבי ארץ', לרשות קרן 'נדיבי ארץ' על מנת שיוכלו לחלקם מיד לנזקקים על פי הוראות הוועדה הציבורית של 'נדיבי ארץ'. חיוב זה הוא בלשון נדר ובכל דרך המועילה על פי תורתנו הקדושה וחוקי המדינה'.
  - ז. אפשר לשלם לקרן 'נדיבי ארץ' את הסכום הכולל בתשלומים על ידי כרטיס אשראי, אך התשלום הראשון יתבצע לפני כ"ט באולול תשע"ה.
  - ח. אפשר להעביר כסף מעשר כספים כהלוואה לקרן 'נדיבי ארץ' לשם קיום מצוות שמיטת כספים למהדרין.

להברי קרן "נדיבי ארץ"

בפנינו העדים החתומים מטה בא הרב _____ בן _____
ואמר לנו: קנו ממני בקניין גמור ושלם בכל דבר הראוי לקניין קרקע, שאני מקנה קרקע כל שהיא,
לכל אחד מבעלי החובות שלי (והחייבים לאשתי), שאין להם קרקע. וקנינו ממנו בקניין גמור
ושלם בכלי הראוי למעשה קניין.

ועוד אמר הרב _____ בן _____ אתם עדי שאני מוסר כל חוב שיש לי
(ולאשתי) לידי ב"ד החשוב שליד אוצר הארץ, בראשות הדיינים הגאונים שליט"א:

1. הרב יעקב אריאל שליט"א
  2. הראשון-לציון הרב אליהו בקשי דורון שליט"א
  3. הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א
  4. הרב דוב ליאור שליט"א
  5. הרב שמואל אליהו שליט"א
  6. הרב יהודה עמיחי שליט"א
- והם יוכלו לגבות חובותיי, ואם לא יגבו בית הדין הנ"ל, אוכל לגבות חובותיי בכל עת שארצה.
הנני מייחד הלוואה בסך _____ ש"ח לפלוני, פלוני ופלוני חברי וועדת 'נדיבי ארץ'
שמועד פירעונה יהיה בכ"ט אלול תשע"ה, בהלוואה זו הנני מעוניין לקיים מצוות שמיטת כספים.
הכספים שיישמטו יחולקו לעניים ונזקקים בתחילת שנת תשע"ו כפי ראות הוועדה הציבורית של
נדיבי ארץ.

תאריך _____ תשע"ה

והכל נעשה כתקנת חכמים ז"ל.

נאם _____ בן _____ עד

נאם _____ בן _____ עד

שמיטת כספים בימינו כיצד?

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

שמיטת כספים היא רעיון נפלא. אחת לשבע שנים יכול הלווה להשתחרר ממעמסת החובות הרובצת עליו ומדכאת אותו, ולפתוח דף חדש בחייו. האביון משתקם והפערים בחברה מצטמצמים. עין טובה ולב פתוח יוצרים אורה חברתית חדשה.

אולם על רקע הכלכלה המודרנית הרעיון נראה אוטופי מדי ולכאורה לא ישים.

הכלכלה המודרנית בנויה על אשראי זמין. ללא אשראי אין מסחר ותעשייה. האשראי הוא החמצן של הכלכלה. משמעותה המעשית של שמיטת כספים עלולה להיות שבעלי הון שלקחו אשראי וגרפו רווחים נאים, לא יפרעו את חובותיהם, ינצלו את המלווים וינשלו אותם מכל רכושם. כדוגמה נתייחס לבנקים: בקץ שנת שמיטה הבנקים יודיעו לכל לקוחותיהם שכל ההשקעות הושמטו וכולנו נשאר חסרי כל!

האם התורה ציוותה על ניצול ועושק כה חמורים?

לשם כך נועד הפרוזבול שתיקן הילל, למנוע מהלווה להשתמט מחיובו. אולם המנגנון למניעת הניצול היה עוד לפני תקנת הילל התורה לא הבחינה אומנם במפורש בין הלוואות מסחריות להלוואות צרכניות. אולם אי אפשר להתעלם מסגנון הפרשה המכוון כולו לאביון. המילה 'אביון' היא מילת מפתח בפרשה כולה.

פי יהיה בך אביון מאחד אחיך... לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיך האביון. פי פתח תפתח את ירך לו ונהבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו. השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל... ורעה עיניך באחיך האביון... על פן אנכי קוצן לאמור פתח תפתח את ירך לאחיך לעניך ולאביוןך בארצך.

מטרתה העיקרית של המצווה היא החמלה על האביון. התורה לא התכוונה שהעשיר ינצל את השמיטה להתעשרות קלה על חשבון התרוששותם של המלווים. המנגנון למניעת העושק רמוז בפסוק:

וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישא ברהו לא יגש את רעהו ואת אחיו פי קרא שמטה לה'... ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ירך.

הפסוק מדבר בלשון יחיד: רעהו, אחיו, אחיך. על סמך זאת דרשו חכמינו בספרי:

תשמט ירך - ירך תשמט ולא המוסר שטרותיו לבי"ד, לפיכך תיקן הלל פרוזבול מפני תיקון העולם.

כלומר, לפני תקנת הילל מי שרצה שחובותיו ייגבו, היה מוסר **פרוזבול** את שטרותיו לבי"ד וביה"ד היה גובה את החוב. עם ריבוי הלוואות המסחריות לא יכלו בתי הדין לעמוד בעומס הרב ולדון בכל שטרי החובות שהגיעו אליהם. התוצאה הייתה הידרדרות מוסרית. אנשים נמנעו מלהלוות, הן הלוואות עסקיות, בגלל חשש מניצול השמיטה לגריפת רווחים לא מוצדקים, והן הלוואות צרכניות, בגלל חשש שהשביעית תשמטן. נוצרה נורמה חברתית כללית של ביטול אחת המצוות הגדולות שבתורה - גמילות חסד. (ההלוואה על כל סוגיה נחשבת כמצות הצדקה הגדולה ביותר!).

הילל הזקן ראה את המצוקה הקשה והדילמה שבין מצות שמיטת כספים, הנוהגת רק אחת לשבע שנים (ולדעת רבים, החל מבית שני רק מדרבנן) לבין מצוות ההלוואה התדירה והחשובה. והרי עולם חסד ייבנה! לכן עמד והתקין את הפרוזבול.

זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל...' עמד והתקין פרוזבול.

הילל לא המציא את הגלגל הוא רק השתמש במנגנון משפטי קיים ופישט את השימוש בו.

וזה הוא גופו של פרוזבול מוסרני לכם פלוני דיינין שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים (גיטין לו א)

לא כניעה ללחצים כלכליים הניעה את הילל, אלא להפך, שאיפה לתיקון ערכי. התנאים הכלכליים הכניעו אנשים ללחצים חומריים והיה צורך להציל לפחות חלק מהערכים, לחזק את ערכי הצדק החסד.

הפרוזבול אינו פיסת נייר שבאה לעקוף מצווה. אדרבה, הוא בא לחזק את המצווה ולא הייתה שום כוונה להשתמש בו שימוש גורף גם כלפי עניים השרויים במצוקה.

גדולי ישראל בכל הדורות קראו לא להסתמך על פטור פורמאלי ע"מ להימנע ממצוות השמיטה. נזכיר שנים מהם:

א. ר' יהונתן אייבשיץ (אורים ותומים סי' סז ס"ק א)

אף אילו היה אמת ונכון כדברי הסוברים דאין שמיטה נוהגת בזמן הזה כלל, היה מהראוי ויפה לנו להחמיר בזה ולנהוג דין שמיטת כספים, כי מה מאוד מזהיר אותנו הנביא ב'הציבי לך ציונים' ואיך לא נשים זכר למצוות שמיטה ונזלזל בה מבלי תת לה זכר כלל?! ומה עצומה מצוה זו שעל ידה ידע האיש הישראלי אשר ימינו כצל על הארץ ואנו רק גרים וידע כי השלמות האנושית היא לא לעסוק בקיבוץ הקניינים וציבור הון כי יראה ששבתה הארץ לה' ויד הכל שוה בארץ וא"כ מצוה גדולה זו למה לא נדבק בה בתכלית הדבקות והשמחה, הלא ראוי לכל ירא וחרד לדבר ה' לשמור ולעשות עכ"פ זכר למצוה זו...

ב. הבן איש חי א פרשת כי תבוא

והנה יש נוהגים אחר שכותבין הפרוזבול מלוה לחברו סך מה ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול, כיון שהלוהו אחר זמן הפרוזבול. ואז אחר ראש השנה, כשיביא לו חברו המעות לפרעו יאמר לו 'משמט אני' ולא יקבלם ממנו. הלוה ישמח במעות אלו והמלוה ישמח במצוות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל.

'אוצר הארץ' יחד עם 'פעמונים' מציעים לציבור הרחב הצטרפות לקיום המצווה בפועל, לחתום על שטרי פרוזבול שיכילו בתוכם הלוואה לנזקקים שעליה לא יחול הפרוזבול. יש בכך בשורה חדשה של החזרת עטרתה של המצווה ליושנה. כל המהדרין במצוות שמיטה נקראים בזאת להצטרף לרעיון החדש-ישן.

אָפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בָּךְ אֲבִיוֹן כִּי בָרַךְ יְבָרְכֶךָ ה' בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחְלָה לְרִשְׁתָּהּ.

שמיטת כספים, מהפכה חברתית לאומית יהודית

הרב יגאל קמינצקי

ש. שמעתי על המבצע החדש שלכם: "שמיטת כספים" עם "נדיבי ארץ", הקרן הישראלית לשמיטת כספים. מה יש לכם לחדש במצוה זו בימינו?

ת. ברצוננו להחזיר עטרה של מצווה זו ליושנה, ומעבר לעצם חשיבות קיום מצות "שמיטת כספים" הנוהגת כיום מדרבנן, אנו מאמינים שאם נעבוד ברצינות ובמסירות, נוכל מתוך קיומה של מצוה זו לפתוח פתח למהלך חברתי, כלכלי, כלל ארצי שיאפשר למשפחות רבות מאוד במדינה שנקלעו למצוקה כלכלית, שקעו בחובות כבדים והפכו להיות "עבדים" ללווים בבחינת "עבד לווה לאיש מלווה", לצאת ממצוקותיהן. שנת השמיטה הינה הזדמנות מיוחדת לממש את הערבות ההדדית ואת האידיאל הנפלא הזה.

ש. האם הרב בטוח שמדובר במצווה השייכת לימינו והרי בקושי שמענו עליה, וודאי שלא ראינו מי שמקיים מצוה זו הלכה למעשה!

ת. בדיוק על האי קא בכינן, על זה אנו מיצרים ודואבים. על שמיטת קרקעות, הנוגעת כיום לצבור יחסית קטן של חקלאים [כ- 1.8% מכלל האוכלוסיה], נשברו אלפי קולמוסין ונעו וזעו אמות הסיפים ואילו אל מול מצווה זו של שמיטת כספים, הנוגעת למאות אלפים, הנמצאים במצוקה קשה וכורעים תחת נטל החובות, אנו נאלמים דום ומחשים.

ש. מדוע לחדש מצוה שהלל הזקן ראה לנכון לבטלה בעזרת "פרוזבול", האם אתם גדולים וצדיקים יותר מהלל הזקן, או אולי מכירים את המציאות טוב ממנו?

ת. אדרבה הלל הזקן בעצמו תיקן את התקנה, כדי ליישם את רצון התורה שאנשים ילוו אלו לאלו. ברור לנו כמו שהיה ברור להלל, שרצון התורה הוא שההלוואות תשמטנה בסוף השביעית לטובת צבור הנזקקים. תקנת ה"פרוזבול" של הלל נבעה מאילוץ, בשל אנשים שהפסיקו להלוות מתוך חשש לעתיד הלוואתם, דבר שהתורה כבר חששה והזהירה מפניו: "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ודעה עינך באחיק האביון ולא תתן לו" [דברים פרק טו] וכך במקום ששמיטת כספים תסייע לנזקקים, היא הכבידה עליהם ומנעה מהם הלוואות, כשעפ"י התורה, הלוואה ליהודי כדי לסייע בידו לעמוד על הרגליים לפני שהוא נופל, זו מצוות הצדקה היותר נעלית. יחד עם זאת החובה המוטלת עלינו היא להתקדם להשתפר ולהשתכלל בכל תחום ובכל מצוה. תפקידנו הוא לתקן עולם במלכות שדי, להשתדל לקיים את הרצון האלוהי בצורתו השלמה, כולל מצוה זו. יש לציין שקיום מצות שמיטת כספים בזמן הזה, אינה "המצאה" שלנו וכבר כתב על כך ר' יהונתן אייבשיץ: "מהראוי והיפה לנו לשמור שמיטת כספים בזמן הזה" ["אורים ותומים" ס"ז א']. וכן כתב ה"בן איש חי": "יש נוהגים להלוות לחבר סך, מה שעליו לא יחול הפרוזבול וכך הלווה ישמח במעות אלו והמלווה ישמח במצות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל." [פרשת כי תבוא א'].
אני בטוח שאם נצליח בע"ה בדרכנו, הלל הזקן ישמח בשמים ויתענג על כך, ואפילו יאמר לנו "ישר כוח" גדול על שהצלחנו ליישם את מגמתו.

ש. הרב ודאי יודע שכללי המסחר וה"שוק" נשתנו לבלי הכר מתקופת חז"ל ועד לימינו, כמו למשל שמרבית ההלוואות הקיימות היום בשוק הינן עסקיות. האם לאור זה, שמיטת כספים לרונטית עדיין לימינו?

ת. גם אם הפרקטיקה השתנתה, העקרונות ההלכתיים, מוסריים, ערכיים נשארו תקפים. יתירה מכך במציאות שלנו שהפערים החברתיים בחברה הישראלית כל כך גדולים, אנו נזקקים להם ביתר תוקף ועוז.

ש. אולי הרב יכול להסביר לי כיצד השיטה של "נדיבי ארץ" אמורה לפעול.

ת. כידוע הלל תקן פרוזבול, שעניינו, העברת החובות לבין הדין, עליהם לא חלה חובת שמיטת כספים. המצטרף

לקרן "נדיבי ארץ" חותם על פרוזבול בו הוא מקנה את חובותיו לבית דין גדול [בראשות הרבנים הגאונים יעקב אריאל, אליהו בקשי-דורון, זלמן נחמיה גולדברג, דוב ליאור, שמואל אליהו, יהודה עמיחי] פרט להלוואה אחת אותה הוא נותן לקרן "נדיבי ארץ", ומתנה שהלוואה זו תשמט.

ש. למי אמורים לתת הלוואה זו?

ת. למספר אנשים נאמנים שקרן "נדיבי ארץ" מינתה והם יעבירו את הכספים ליעדם.

ש. האם אותם אנשים שהקרן מינתה, הם נזקקים בעצמם?

ת. לאו דווקא.

ש. א"כ איזו מין הלוואת לנזקקים היא זו, ואיזו שמיטת כספים יש בזה?

ת. עפ"י ההלכה, שמיטת כספים חלה על כל הלוואה וע"כ היא חלה גם במקרה זה.

ש. האם אין כאן פתח להתנהלות בלתי מוסרית שגם הלוואות שניתנו לעשירים וכן לבנים, תישמטנה?!

ת. אכן בין השאר לצורך זה קיים פרוזבול. כמו כן עפ"י התורה, גם ללא פרוזבול, לווה שיכול להחזיר את חובו, חייב **מצידו** מבחינה מוסרית תורנית, לעשות כל מאמץ להחזיר את החוב, ושלא יתקיים בו "לווה רשע ולא משלם". על הלווה העשיר להציע למלווה להחזיר את החוב ועל המלווה לומר ללווה: "משמט אני לך את החוב" כשעל העשיר לומר למלווה: "אעפ"כ אני משיב את חובי" ולהשיב את חובו. עיקר מגמת התורה בשמיטת כספים היא לשמט חובות של נזקקים שאין להם היכולת להשיב את החוב.

ש. מה הכוונה לעשות עם הלוואות אלו?

ת. ההלוואות תינתנה לחברי הוועדה הציבורית שנתמנתה ע"י הקרן ושמתרותיה הן, ניהול תקין של הקרן וחלוקת הכסף למשפחות שבאמת נזקקות לכך, תוך חשיבה שיקומית, עפ"י קריטריונים שהוועדה תקבע.

ש. האמת שאני כבר די מבולבל, האם מדובר במצוות "שמיטת כספים", או בצדקה?

ת. גם זה וגם זה. בחד מחתא אתה יכול לזכות בשתי מצוות, שמיטת כספים וצדקה.

ש. לאחר שהבנתי את העיקרון עדיין לא ברור לי מדוע לתת את הלוואה דרך קרן "נדיבי ארץ", ולא שכל אחד יתן בעצמו הלוואה לנזקק כל שהוא, לפני סיום שנת השמיטה וישמט חוב זה? דרך אגב, הרב בבית הכנסת שלנו מאד התלהב מהרעיון שלכם והציע לאור זאת לגבאים, לגייס כספים לטובת הגמ"ח של ביהכ"נ עפ"י דרככם, בטענה ש"עניי עירך קודמים", כך שלא ברור לי מדוע להעדיף את "נדיבי ארץ" על פני גמח"ם אחרים המצויים בארץ למאות ואלפים?

ת. חשוב לנו לקיים את המצוה ברמה היותר שלמה. באופן המדובר, אנחנו לוקחים אחריות על כלל עם ישראל ודואגים למימושה של מצוה זו עפ"י המגמה האלוקית היותר פנימית והיותר מקיפה שבה. שנת שמיטה זו היא הזדמנות להעצים ולמנף את מצוות "שמיטת כספים" זו לעשייה חברתית לאומית, מתוך קריאה בשם ה', באופן שתכלול ותקיף צבור רחב ככל הניתן, גופים חברתיים, גופים כלכליים כבנקים, משרד הרווחה, אגפי הרווחה בעיריות, וכו' ותציב את התפישה החברתית האלוקית במרכז ההווה של מדינת ישראל, כשכל שבע שנים המדינה כולה ברמת הכלל והפרט, נערכת לשמיטת כספים ולחילוץ ושיקום אלפי משפחות ממצוקותיהן. הפעילות והניסיון הרב שהצטבר בארגון "פעמונים", מוכיח שהדבר ניתן לביצוע. אני חייב לציין שבשטח ישנה התעוררות גדולה מציבור רחב ומגוון, מימין ומשמאל, דתיים וחילוניים, גופים כלכליים וחברתיים ואנשים פרטיים. אני פונה בקריאה גדולה לכולנו לקחת אחריות על כלל ישראל, להביט על הדברים ב"גדלות" ולפעול יחד עם "נדיבי ארץ". ישנה אמנם דרך נוספת מקומית, נקודתית כפי שצינת, אך כל אחד מבין שהדרך הלאומית, המקיפה יותר והכוללת יותר, עדיפה.

ש. האם אתה יכול להרחיב מעט על התפישה החברתית האלוקית שצינת?

ת. תפישה התורה אינה תפישה סוציאליסטית. התורה אינה דורשת שוויוניות, זה בניגוד לטבע האדם. [ראו למשל את האידיאל של "עבוד כפי יכולתך קבל לפי צרכיך", ש"עבד" בשעתו ועם השנים הוא הולך ונשחק עד דק]. התורה מכירה בכך שלכל אדם יש את הכישרונות שלו, את היכולות שלו ואת כוחות החיים שלו ושאיפת התורה שכל אדם ימצא את מירב כוחותיו וכישרונותיו, לטובתו ולטובת החברה כולה.

ש. אם לטענתך תפישת התורה אינה סוציאליסטית ובמקביל היא מאפשרת לכל אחד להרוויח ככל יכולתו האם ניתן להסיק מכך שבעצם התורה דוגלת בשיטה הקפיטליסטית, שכל אחד עובד ומשתכר ללא חשבון וכך גם לה יש חלק בהרחבת הפערים בחברה?!

ת. ח"ו, אין בכוונת התורה לאמץ את התפישה הקפיטליסטית הקלאסית, להיפך, התורה יוצאת חוצץ כנגד הקפיטליזם הדורסני המתגלה היום בכל שחיתותו, המאליל את הכסף והחומרנות על חשבון המוסר והערכים, מביא להשחתת המידות, להעמקת פערים בין השכבות השונות, לשעבוד של לווים רבים בבחינת "עבד לווה לאיש מלוה", התעמרות בחלשים ועוד.

ש. אם תפישת התורה אינה סוציאליסטית ואינה קפיטליסטית, מהי כן שיטת החברתית?

ת. התורה מאפשרת לכל אחד להתעשר [ביושר כמובן], כמובא בדברים ח: "פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת, ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה". אך אסור שכל זה ישחית את מידותיך ויעביר אותך על דעתך ודעת קונך: "ורם לבבך ושכחת את ה' אלוקיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים... ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה", אלא עליך לזכור מאין באת ומה מקור הכוח והעושר שלך: "וזכרת את ה' אלוקיך כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבתך כיום הזה". ידיעה זו שהעושר שבידך שייך בעצם לרבש"ע מחייבת: ככל שאתה מרובה יותר בנכסים, כך האחריות שלך כלפי הזולת, החברה עם ישראל ועוד יותר כלפי הרבש"ע, גדולה יותר. זה אומר שגם העשירים הינם בגדר "נזקקים", לממש את ההכרה והתובנה שהכסף שייך לרבש"ע ומתוך כך לחלק את כספו כנדרש עפ"י התורה באופן היותר שלם, ולקיים בכך ולו במעט, את דברי הנביא ישעיהו: ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו. [פרק ב, יח-כ].

ש. מה הם החיובים שלי עפ"י התורה, לאור העובדה שרכושי שייך לרבש"ע?

ת. עובדה זו מחייבת **כל אחד מאתנו** לקיום את השכבות החלשות מחד ודאגה לעולם הרוח והערכים מאידך. הנתנה לנזקקים: מעשר עני, לקט שכחה ופאה, הפקרת הקרקע והפירות בשנת השמיטה, שמיטת כספים, השבת הקרקעות [אמצעי היצור] ביובל, לבעלים המקוריים, כך העוני לא מונצח ולא עובר בירושה מדור לדור ומאפשר לכל משפחה ושבט לפתוח "דף חדש" אחת לחמישים שנה. נתינת הלוואה ליהודי ללא ריבית וכו'. במקביל עלינו לדאוג לאנשי התורה והרוח, המחנכים, ועובדי הקודש העסוקים כל הזמן בשימור הרוח והמוסר ["יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל"]; "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה ילמדו מפיהו כי מלאך ה' צבאו-ת הוא". חובה זו כוללת מצוות כמו מעשר ללוי, ותרומה לכהן, ומתנות כהונה ועוד. מימוש חובות אלו מבטיח שבמרוץ המטורף של החיים אחר הכסף, החומרנות, והחמדנות, נשאר שפויים, אנושיים ומוסריים ולא נהפוך למושחתים וכהי חושים. כך נבנה חברה ערכית יותר, תורנית יותר ומוסרית יותר.

ש. האם ישנם הבדלים מהותיים נוספים בין הרעיון החברתי של התורה לזה שאנו מכירים?

ת. ודאי. בניגוד לתפישה המערבית הקלאסית היונק מהתפישה הנוצרית, לפיה העזרה לזולת נובעת מחמלה ורחמים, התפישה החברתית של התורה הינה פנימית יותר והרבה יותר עמוקה. ערבות הדדית! כל ישראל ערבין זה בזה. ערבות שהינה פועל יוצא של "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". אנחנו חטיבה אחת, אורגאניזם אחד, שכל מרכיב בו אחראי וערב לכלל. אחדות זו נובעת מאחדות הבורא. מצאנו במסכת ברכות דף ו':

"הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו [מה כתוב בתפילין שהקב"ה מניח]? ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ... אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.

כבני האלוקים ["בנים אתם לה' אלוקיכם", "ובני עליון כולכם"] וכחלק מהאלוקות עצמה ["אני אמרתי אלוהים אתם"] אף אנו אחד!

ש. מהו הביטוי המעשי של כל ישראל ערבין זה בזה?

ת. תפיסה זו קובעת שכאשר פלוני חסר משהו, אני חסר! וכך מובא במסכת ראש השנה [כט ע"א]: כל הברכות כולן [חוץ מברכות הנהנין], אף על פי שיצא [ידי חובה], מוציא [אחרים שלא קיימו עדיין את המצוה], ומסביר רש"י במקום: שהרי כל ישראל ערבין זה בזה למצוות. וכן בתוי"ט [ראש השנה ג, ח]: ברכת המצוות כל ישראל ערבין זה בזה, ולפיכך אע"פ שהוא יצא לעצמו מוציא **לאחרים כדי לצאת ידי ערבותו**. כלומר כל עוד ישנו יהודי שלא קיים את המצווה אני חסר כי אני ערב לו. כאשר ישנו יהודי אחד שנזקק וחסר, אני חסר! כולנו אורגניזם אחד וכשם שכשאחד מאברי הגוף נפגע כל הגוף חסר, כך מצוקה של יהודי אחד היא בעיה אמיתית של כולנו, ק"ו מצוקה של יהודים רבים.

ש. מה נעשה עד היום בפועל כדי להפוך את מצוות שמיטת כספים זו למהלך חברתי כולל ?

ת. עד היום חברו יחדיו למהלך זה גופים כלכליים וחברתיים רבים וכן אנשים רבים בעלי עמדה והשפעה, מכל גווני הקשת של החברה הישראלית אשר מביעים את תמיכתם הנלהבת למהלך זה ומסייעים לנו ככל לממשו. במקביל הצטרפו למהלך זה מאות רבנים שהבינו את הפוטנציאל האדיר הגלום בו. אנו מצידנו ממשיכים לעשות נפשות לרעיון זה וממשיכים לפרסמו בכלי התקשורת ובכל פורום אפשרי.

ש. אתה יכול לומר לי אילו גופים הסכימו לתמוך במהלך זה ולסייע לו?

ת. אציין רק חלק מן הגופים שהיו שותפים למהלך בשמיטה הקודמת: מכון התורה והארץ, פעמונים, מעגלי צדק, מדימים את הדגל, גשר, מהות, מועצת יש"ע, צהר, בני עקיבא, עזרא, אריאל, אמנה, בת עמי, ועד מתיישבי גוש קטיף ועוד. [אני שמח שלאנשי גוש קטיף ול"רוח" גוש קטיף חלק נכבד ביוזמה לאומית זו].

שמיטת קרקעות ושמיטת כספים: קדושת הארץ וקדושת עם ישראל

הרב יהודה הלוי עמיחי

הקדמה

התורה מצווה אותנו לשמט את חובותינו בשביעית, באומרה (דברים טו, א-ג):

מקץ שבע שנים תעשה שמטה, וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה, את הנכרי תגש, ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך.

על מצוות שמיטת קרקעות נצטוו ישראל מיד לאחר מתן תורה, בעמדם בפני הר סיני, וכפי שלמדנו בפרשת משפטים שמות כג, י: 'והשביעית תשמטנה ונטשתה, ואכלו אביוני עמך' - מכאן שאסור לאדם לעבוד את האדמה בשביעית וצריך להפקיר את פירותיו. אולם בספר דברים כאשר אנו עומדים לפני הכניסה לארץ ישראל, התורה מוסיפה לנו מצווה נוספת והיא שמיטת ההלוואות בשנה השביעית. ולכאורה יש לברר, מדוע מצווה זו נאמרה רק כעת עם הכניסה לארץ ישראל ולא הוזכרה עם מצוות שמיטת הקרקע בזמן מתן תורה?

הגמ' גיטין לו ע"א, משווה בין שמיטת כספים לבין שמיטת קרקעות:

וזה דבר השמיטה - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים; בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקעות אי אתה משמט כספים.

חז"ל מקיימים ומצמידים כאן את שמיטת הכספים לשמיטת קרקעות, כך ששמיטת כספים משלימה את ציווי התורה על שמיטת קרקעות. ונשאלת השאלה, מה מקום מצאו חז"ל להשוות בין שתי השמיטות הללו?

בנוסף נשאלת השאלה מדוע התורה צוותה על שמיטת הכספים דווקא בשנת שמיטת הקרקע? הרי לכאורה אפשר לעשות את שמיטת הכספים בכל שנה אחרת משבע השנים! ואמנם מצאנו סברא בדברי חז"ל שהשביעית משמטת כל חוב בסוף שבע השנים שלו, ללא שייכות לשנה השביעית, עד שחז"ל דרשו 'קרבה שנת השבע שנת השמיטה - שביעית לכל העולם'. אנו עומדים ושואלים מדוע נסמכו שתי המצוות הללו?

א. שמיטת קרקע ושמיטת כספים

רבינו בחיי (דברים טו, ב) מסביר את מצוות שמיטת כספים כך:

וזה דבר שמיטה אמרו רז"ל אומר לו המלווה ללווה משמט אני, כשיביא מעותיו שעברה עליהם שמיטה, אם אמר לו הלווה אני רוצה לפרעך, יקבל המלווה ממנו. שלא הזכיר הכתוב ללווה שלא יפרע את חובו כמו שעשה בריבית שמנע לשניהם, כעניין שכתוב: לא תשיך לאחיך, שהיא אזהרה ללווה, אבל בשמיטה לא הזהיר אלא למלווה, שלא יגוש את הלווה לפרעו ולא ינהג אדנות בעצמו להכריחו על פרעונו.

למדנו מדברי רבינו בחיי שהיסוד של שמיטת כספים איננו איסור עצמי שאין לגבות את החוב אחר השביעית, אלא זוהי מצווה שלא יהא האדם אדון לחברו, והאדנות מתבטאת בכך שהוא נוגש את חברו ומכריחו לפרוע חובו. איסור היות האדם לאדון על הזולת אנו לומדים גם במצוות שמיטת הקרקעות, שאסרה עלינו התורה לעבוד את הקרקע בשביעית, למען לא נגלה בעלות על הקרקע, וכן מגמת איסור סחורה בפירות שביעית היא שאדם לא יהיה אדון על פירות השדה לומר אני הבעלים ואני אחליט את מחירם ולמי יינתנו, אלא הכל שייך לקב"ה, וגם אתה בעל השדה הנך שייך לקב"ה ואין לך אדנות בעולם. שתי השמיטות משלימות זו את זו: שמיטת הקרקע מלמדת את האדם שאיננו בעל האדמה לשעבדה בכל עת שירצה - איננו אדון על הדומם; קדושת הפירות מלמדת אותנו שאין האדם בעלים מוחלט על הפירות - איננו אדון על הצומח; ובאה שמיטת הכספים ומשלימה שאין האדם אדון על חברו ואינו יכול לנגוש את רעהו.

ב. היהודי וארץ ישראל

איסור עבודת האדמה הוא רק **בארץ ישראל**, אולם בחוץ לארץ אפשר לעבוד בשביעית. איסור הנגישה של חובות שביעית הוא רק **לבני ישראל** - לא יגוש את רעהו ואת אחיו, ואילו 'את הנכרי תיגוש', ולפי דעות מסוימות אפילו

מצווה לנגוש את הנכרי בשביעית. כאן אנו לומדים שיש אדמה ויש אדם, יש אדם ויש אדם. הקב"ה אסר עלינו לשעבד את אדמת ארץ ישראל שהיא מבחר ארצות תבל, וכמו כן אסר עלינו לנגוש את היהודי שהוא 'עם זו יצרתי לי, תהילתי יספרו'.

מעלת ארץ ישראל הייתה ידועה לישראל מימי האבות שקבלו את הארץ ויוצאי מצרים הובטחה להם ארץ שכבר הכירו כזבת חלב ודבש. אבל ההכרה במעלתו של עם ישראל מגיעה רק כאשר בני ישראל עומדים להיכנס לארץ - לאחר שכבר עברו את כל התקלות שהיו במדבר ומוכנים להיכנס לארץ ישראל ועומדים לעבור את הירדן, וגם נצטוו בתחילת הפרשה על כריתת הברית - הקללות והברכות בהר סיני - אשר כל זה מלמדנו את מעלתם של ישראל ושאין אדם שיכול לנגוש את חברו. על כן התורה הניחה את פרשת שמיטת כספים עד ספר דברים (פרשת ראה) כאשר עם ישראל מגיע לשיא תפארתו. למדנו ששמיטת הקרקע ושמיטת הכספים - חד הם.

ג. שמיטת כספים בתחילה או בסוף

הראשונים נחלקו מתי חל איסור נגישת חברו. לדעת הרא"ש, בכל השנה השביעית אסור ליגוש את חברו, ואמנם עצם ההשמטה היא בסוף השנה השביעית אבל אין לפנות לבית דין לגבות חובות כבר מתחילת השמיטה, 'כי קרא שמיטה'. לעומת זאת, דעת רוב הראשונים שאיסור הנגישה הוא בסוף השנה השביעית, ואולם במהלך השנה השביעית עוד מותר לנגוש איש את חברו. ולכאורה נשאלת השאלה, מה עומד ביסוד מחלוקתם של הראשונים? נראה שלדעת הרא"ש, השנה השביעית בה אין אדם משעבד את אדמתו ואת פירותיו, היא קדושה ובודאי שאין לנגוש בה איש את רעהו, בגלל מעלת השנה השביעית. אולם הראשונים שפסקו ששמיטה משמטת בסופה סוברים שרק לאחר שאדם הכיר את מעלת הצומח בארץ ואכל מפירותיה הקדושים, רק אז הוא התעלה במעלה, וממילא כעת ראוי לאיסור הנגישה של היהודי הקדוש. קדושת השביעית מגלה את קדושת האדם הישראלי, ועל ידי כך שקידש עצמו במאכלות שיש בהם קדושת שביעית, הוא מגיע למדרגה הגבוהה של היהודי הנעלה שאין ליגוש אותו ולא לגבות את חובותיו.

ד. לא יגוש

אנו עומדים לקראת סיום שנת השמיטה תשע"ה, וכשם שבמהלך השנה גילינו את קדושת ארץ ישראל ופירותיה, הנה אנו עומדים כעת בפני גילוי קדושת כל יהודי ויהודי, שאין אנו יכולים ליגוש איש את רעהו. אולם לצערנו, רבים יפנו רק אל הדרך המקובלת של עשיית פרוזבול, וימסרו את חובותיהם לבית הדין, יפטרו ממצוות שמיטת כספים וימשיכו ליגוש איש את רעהו לאחר השביעית. אמנם תקנת הפרוזבול יש לה תוקף הלכתי, אולם אנו מפסידים בה את נשמת אפה של מצוות שמיטת כספים, כשם שיכול אדם למכור את אדמותיו לנכרי ולאבד בכך את נשמת אפה של שמיטת הקרקע. אנו נקראים להרים את הדגלים ולגלות את קדושת ארץ ישראל ועם ישראל: להשתדל בכל מה שאפשר בשמיטת הקרקע, ומאידך גם בשמיטת כספים, להשתדל לקיים את המצווה כמאמרה ולא להניחה בשיממונה ובעליבותה אלא לקיים מצוות שמיטת כספים כהלכתה, לפחות בחלק מהחובות, ובכך לגלות את קדושת היהודי - 'לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה'.

שמיטת כספים למהדרין – ריאליה או אוטופיה?!

הרב אלישע וישליצקי

א. תורת הסיכויים

במילים אלו, תורת הסיכויים, הוגדר אחד הנושאים בלימוד המשותף במסגרת סמינריון המשפט העברי, נצרת עילית, (ז-ט בתמוז, שנת התשס"ח) בראשותו של הרב פרופ' נחום רקובר שליט"א. מפגש זה שכלל גם משפטנים וכלכלנים ומשפחותיהם, כמוהו כמודל טבעי אשר יכול להתרחש ברחבי העם והארץ, ואין הדבר תלוי אלא בנו, בחסדי השם אלקי ישראל. את המפגש, יכול אדם שטחי שכמוני, לערוך במצב של צופה מבחוץ. וכדרכם של עיתונאים המשתלטים על חירותי, ומשעבדים אותי לדרכם – בשאלה הנצחית: 'מה הסיכוי?' נוח לי יותר להיות ממלכי החשבון של הסיכויים, מה שמותיר אותי פאסיבי, בלא צורך להתאמץ ולבדוק לעומק במה מדובר, ואם בכלל להירתם למשימה.

ב. תורת המאמצים

לעומת זאת, המאמץ ומבחניו, הם מפגש מסוג אחר לחלוטין. ממש כפי שראה הלל הזקן שנמנעו מלהלוות אלו לאלו (גיטין לו), לפיכך עוברים על מה שכתוב בתורה דברים טו, ט:

השמר לך פן-יהיה דבר עם-לבבך בליעל לאמר קרבה שנת-השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיק האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל-ד' והיה בך חטא.

עם ביטויים יחודיים אלו 'בליעל' וכן 'והיה בך חטא', איני יכול להרשות לעצמי להישאר מחוץ למעגל הבידור וההירתמות. 'לפום צערא אגרא' (פרקי אבות ה) הוא קנה המידה המרכזי שהנפש נבחנת בו – ועל פיו היא משקיעה ללא היסוס וללא לאות. הישגיה, תוצאותיה ורווחיה, אינם העיקר, כנאמר 'לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להיבטל ממנה' (אבות פ"ב מי"ח).

ג. גיבורי כח

המאמצים הגדולים בשנת השמיטה, מוארים בדברי חז"ל על פי הכתובים: 'גיבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו' (תהילים קג, כ; וילקוט שמעוני שם). מושג זה של 'גיבורי כח' במהותו נכרך לעניין השמיטה בסוגיית החקלאים ועמידתם במבחן. חז"ל מבססים קביעה זו על הביטוי 'דברו' הנזכר בתהילים ואשר דומה ל'דבר' המופיע באחד מפרקי השמיטה 'וזה דבר השמיטה' (דברים טו, א). שם מדובר בשמיטת כספים ומזה למדו חז"ל על הקשר לשמיטת קרקעות. ואולי בדורנו, ברורים הדברים וחדים כתער, שהרי לשם ההתגברות והגבורה ביחס לממון, כסף, רווחים עושר וכיוצ"ב נדרשות תעצומות נפש לא פחות משמיטת הקרקע, ואולי... לחלק מאתנו – אף יותר. השחרור מהשעבוד ל'תורת הסיכויים' והמעבר ל'תורת המאמצים' ע"י גיבורי הכוח – קשור אפוא לציר הפנימי של השמיטה בתחום הכספי.

ד. לא להיות בני-בליעל

ברמה התורנית-מוסרית-לאומית, נמצאת שמיטת כספים ברובד העליון, מפני שיש בה אפשרות לתת צדקה במדרגתה העליונה (רמב"ם הל' מתנות עניים פ"י ה'ז):

שמונה מעלות זה בצדקה זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה – זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות או מוציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו.

אבל כאשר איני מבין מי הוא אחי ומה הפרוש 'כי ימוך אחיך' ומתעלם מן הצדקה – אז מכנה אותי הכתוב – על פי הבנת חז"ל – 'בליעל' (כתובות סה ומדרש ספרי לדברים טו, ג).

והדרך להימנע מכישלון, מהתעלמות כזאת, היא להשתחרר מ'אלילי כספו' ואלילי זהבו' ולהשליך אותם. זוהי נבואת ישעיהו העוסקת באלילות האדם ובשעבודו לכשרונותיו ולהישגיו. הנבואה מבררת כי בחבלי משיח, תילחם ההנהגה האלוהית בגילויה של אלילות זו. (ישעיהו ב, ו-כב, ומדרש ספרי להאזינו 'שמנת' סוטה פ"ד מ"ב, ור' אברבנאל לישעיהו שם).

הדרך להתנקות מאלילות הכסף והרווחים, תיעשה אפוא על ידי ההתנתקות מייחוס החשיבות המלאכותית והמזויפת סביב העושר החיצוני, וכן בניית הנפש כמו זו של 'השמה בחלקו', הנותנת מעושרה לאחרים (פרקי אבות פ"ד מ"א ונדרים נ ר' עקיבא ורחל).

ה. רוח טהרה ציבורית – לאומית

חלון ההזדמנויות הנפתח בשנת השמיטה, אינו מתקיים רק ברשות הפרט הנגאל מהממד האגואיסטי שלו (על פי 'בסוד היחיד והיחד' עמ' 345-349), אלא צריך להתפתח כציר מרכזי בחיים הציבוריים.

אם ניתן משמעות ציבורית לתקנתו של הלל הזקן, אז תנשב במחוזותינו רוח טהרה של ערבות הדדית, ומהפך חברתי מוסרי לאומי לא יאחר לבוא.

הפרוזבול שתיקן הלל יוצר קשר בין חובות פרטיים לבין אחריותו של בית דין חשוב וגדול (גטין לו), ומתוך כך, גם לחתימתם של אנשים רבים – מעין בית דין – בכל אתר (הרחבה בספר משנת השמיטה, לזכר מו"ר הרב יחזקאל דאום זצ"ל מעמ' 600 ואילך).

מכוח האווירה הציבורית נוכל לשים בראש מעיינינו, בראש סדר העדיפות שלנו, את הרצון לחזק ידם של אחינו ולמחוק חובות ופריסת חובות, לבטל ריביות וכיו"ב, ובכך נוכל להציל מאות אלפי משפחות. זו תהא גם תקנה והצלחה לעשירים (כדברי רש"י בגיטין שם).

ו. חיבורי כוחות

מהלך התיקון והטהרה של שמיטת הכספים למהדרין – מצריך חיבור מהותי וממשי של כוחות הנצרך כל כך לימי 'בין המצרים', ושייך לדמותו של אליהו הנביא כמתואר בנבואת מלאכי (פרק ג), והוא כאוויר לנשימה בטלטלות ובסערות של השנים האחרונות.

הבנקים והציבור, הרבנים, המשפטנים והכלכלנים, עמך בית ישראל, עשירון עליון של אנשי גוש קטיף ושדרות ועכו, יפו וקרית שמונה, ועשירון תחתון של אנשים כמוני שעדיין לא מימשו את השחרור מהשעבוד לכסף – כל אלה צריכים לחבור יחד, כדי לממש את אפשרות של שמיטת כספים למהדרין ה'תשע"ה. ולא בכדי רואה 'אור החיים' הקדוש, שיום פטירתו חל בי"ד בתמוז, את הטהרה הציבורית בעניין שמיטת כספים כפתח משמעותי לגאולת ישראל (דברים טו, אוה"ח ז-יא).

ז. התורה והעם והארץ – ואצרותיהם

את ראש החץ ביצירת התהליך המחודש והמקודש של שמיטת כספיים למהדרין התשס"ח, בונה בטבעיות ובאצילותו 'מכון התורה והארץ' של גוש קטיף, ביחד ובמשולב עם 'פעמונים' שכבר התמחו בעזרה לשכבות החלשות של האוכלוסייה.

הרצון לחבר תורה וחיים, אמונה וכוחות הנפש, מוסריות פרטית וציבורית, רשות היחיד ורשות הרבים – בגבורה ובמסירות ובהידור – הוא חלק מהותי בסודם של יראי ה', עקורי ונחרבי גוש קטיף אשר רוחם לא נפלה והאידיאלים שלהם – רק התעצמו.

המוכנות לשים כתף יחד עם רבבות עמך בית ישראל, לנפץ את 'תורת הסיכויים' ולהרים דגל ציון וירושלים ב'תורת המאמצים', היא אות ומופת לכולנו, ומי שרואה אותם במאמציהם הטהורים, אינו יכול שלא להצטרף אליהם.

הפרטים המעשיים הקשורים במהלך זה, הן בכיוון החיבור עם הבנקים, והן באמצעות יוזמות נוספות, יפורסמו בקרב הציבור הרחב, 'זאיש לרעהו יעזרו' (ישעיהו מא).

ונוכל להיות כאיש אחד, 'גיבורי כח עושי דברו', ולנקות את הנפש ולנצח במלחמת המצווה נגד צוררי הנפש הישראלית הרוצים לקלקל את מידותינו, אבל אנחנו 'בשם ה' נזכיר', וננקום את נקמת ה' מכל אויבי ישראל, ונהיה מ'אוהביו כצאת השמש בגבורתו' (שופטים ה, נא).

ואם תרצו, אין זו אגדה – אפשר להחיות משפט זה גם אחרי מאה שנה, ולצקת את מהותו בתוכנו, ראשית צמיחת גאולתנו, ולהיות שותפים במהפך המוסרי-לאומי בחבלי משיח.

מצוות שמיטת כספים למהדרין 'זכר לשביעית' הרב יואל פרידמן

הקדמה

עלה הרעיון לקיים את מצוות שמיטת כספים למהדרין, ולא להסתפק במה שנהגנו בשמיטות עברו בכתיבת הפרוזבול לבד. הוצע שיחד עם כתיבת הפרוזבול, האדם ילווה סכום כסף מסוים על מנת שהשביעית תשמש, ולאחר מכן הכסף יופנה למטרות של צדקה. ברור לכל שרעיון 'שמיטת כספים למהדרין' אינו אלא בבחינת זכר למצווה, ודומני שאין אדם (או כמעט) שמוכן למסור את נפשו וכספו ולהשמיט את כל חובותיו. והשאלה הנשאלת היא מה טעם יש בעשיית 'זכר' ומדוע לא נסתפק במה שקבעה ההלכה שהכותב פרוזבול אין חובותיו נשמיטים.

א. תקנות חכמים ל'זכר'

מצאנו בדברי חז"ל ובמקורות מאוחרים יותר מצוות רבות שכל חיובם הוא משום זכר. בדרך כלל מצוות אלו הם זכר למקדש או לירושלים, שכן בעקבות חורבן הבית וירושלים נתבטלו מצוות רבות וחכמים ראו צורך לקיימם. מיד לאחר חורבן בית המקדש מתקן ר' יוחנן בן זכאי תקנה ליטול לולב כל שבעה מחוץ לירושלים, למרות שבעיקרון מצווה זו אינה נוהגת אלא במקום המקדש;²⁶ מצוות ספירת העומר בזמן הזה;²⁷ אכילת האפיקומן זכר לאכילת קרבן פסח;²⁸ תקיעת שופר במוצאי יום הכיפורים.²⁹ בדורות מאוחרים יותר הפוסקים דברו על מצוות נוספות שיש לקיימם משום זכר כגון מצוות עלייה לרגל בזמן הזה;³⁰ מעמד הקהל³¹ קריאת התורה זכר למצוות וידוי וביעור מעשר.³² לגבי השביעית הפוסקים הזכירו שיש לוותר על היתר מכירה בדברים שהם מותרות;³³ גם הנזקק להיתר המכירה ישאיר חלקה שלא תימכר;³⁴ והיתר המכירה כשלעצמו יש בו ביטוי של 'זכר לשביעית'.³⁵

אחת המטרות בקיום ה'זכר' הוא העלאת זיכרון חורבן ירושלים והמקדש וחלק מ'דרישת ציון' כדברי הגמ' סוכה מא ע"א:

מנא לן דעבדינן זכר למקדש? אמר רבי יוחנן: דאמר קרא כי אעלה ארכה לך וממכותיך ארפאך נאם ה' כי נדחה קראו לך ציון היא דרש אין לה, דרש אין לה - מכלל דבעיא דרישה.

אך נראה שבחלק מן המצוות הזכר הוא מהותי יותר וחלק אינטגרלי מקיום המצווה. חכמים סברו שגם לאחר חורבן בית המקדש, ואף על פי שאין חובה לקיימן עפ"י דין תורה, יש חשיבות לזכור את דרך קיומן של מצוות אלו בעת שירושלים והמקדש היו בנויים.³⁶

ב. מצוות שמיטת כספים בזמן הזה זכר לשביעית

דוגמה למצוות חכמים שנתקנה כזכר זוהי מצוות שמיטת כספים בזמן הזה. הגמ' גיטין לו, דנה מהיכן סמכותו של הלל לתקן את תקנת הפרוזבול ולהפקיע בכך מצוות התורה של שמיטת כספים, ומשיבה שמצוות שמיטת כספים בזמן הזה אינה אלא מדרבנן, ולכן יש בכוחו של הלל לתקן את תקנת הפרוזבול:

26 סוכה פ"ג מ"ב.

27 מנחות סו ע"א.

28 ע"י ב"ח לשו"ע סי' תעז.

29 אוצר הגאונים יומא עמ' 42-43; הרב יהודה זולדן 'זכר ליובל במדינת ישראל', התורה והארץ ו, כפר דרום תשס"א, עמ' 556 ואילך.

30 הרב בנימין אדלר, מועדי קודש על חג השבועות, ירושלים תשנ"ז, עמ' של.

31 הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים אדר"ת, זכר למקדש, ס' הקהל, כפר דרום תשס"א, עמ' 495-546.

32 הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים אדר"ת, קונטרס אחרית השנים, ירושלים תשד"מ; וע"ע הרב אליקום געציל הורוויץ, ס' זכרון ירושלים, וורשא תרע"ב, שאסף מצוות רבות שהן זכר לירושלים והמקדש, ובמאמרו המקיף של הרב יהודה הלוי עמיחי, 'תקנות זכר למקדש', ספר הקהל, עמ' 606-617.

33 אגרות הראיה א סי' קעז.

34 שבת הארץ עם תוספת שבת, מבוא יד (עמ' 169), קונ"א כ (עמ' 770).

35 ס' קטיף שביעית, אשקלון תשס"ז, עמ' 143 הערה 35.

36 ע"י אורייתא טו (תשמ"ו), עמ' שיט, כתב סברה שאף תקנת רבנן יוחנן בן זכאי על נטילת לולב כל שבעה אינה זכר למקדש שחרב אלא זכר למצווה שבטלה.

אמר אבי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: וזה דבר השמיטה שמוט - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים; ותקינו רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול...

כל חיוב מצוות שמיטת הכספים בזמן הזה שאין בו יובל, אינו אלא מדרבנן וחכמים תיקנו וחייבו לקיים את מצוות שמיטת כספים 'זכר לשביעית'.

השאלה הנשאלת היא מדוע חכמים סברו שיש חשיבות בתקנה זו ולחייב את כל עם ישראל להמשיך להשמיט את חובותיהם אף שאין זו חובה של תורה?

רש"י מפרש 'זכר לשביעית' - 'שלא תשתכח תורת שביעית', אם אנו מבינים את דברי רש"י בפשטותם, עדיין השאלה במקומה עומדת: איך ייתכן שחכמים חייבו לקיים מצווה כמו שמיטת כספים שיש לה השלכות כה משמעותיות על הלווה ועל המלווה, רק כדי שתישאר מודעות לקיום מצוות שמיטת כספים. לכאורה הם יכלו לתקן תקנה הרבה יותר מינורית שיהיה בה משום 'זכר'. לדוגמה חכמים יכלו מלכתחילה לתקן את תקנת הפרוזבול גם לפני שראה הלל שנמנעו העם מלהלוות! לכאורה עצם הצורך בכתיבת הפרוזבול היה בו משום זכר למצוות שמיטת כספים?³⁷

לגבי כל המצוות מצאנו שחכמים ציינו את חשיבות קיומן כדי שלא ישתכחו במדרש המפורסם בספרי דברים פיסקא מג ד"ה דבר אחר:

דבר אחר ואבדתם מהרה, ושמתם את דברי אלה וגו', אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינים במצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל למלך בשר ודם שכעס על אשתו וטרפה בבית אביה אמר לה הוי מקושטת בתכשיטיך שכשתחזרי לא יהו עליך חדשים...

אפשר להבין את המשל בכמה אופנים: הרובד האחד הפשוט הוא שהמלכה תמשיך להתקשט כדי שלא תאבד את המיומנות של לבישת תכשיטים וכאשר תחזור לבית המלך - תחזור לתפקודה הראשוני. בעיקרון לבישת התכשיטים אין בה עניין ומטרה כשלעצמה, אלא היא רק אמצעי לימים שהמלכה תחזור לבית המלוכה. מאידך ייתכן שלבישת התכשיטים בבית אביה יש בה סממנים של מלוכה בזעיר אנפין גם כשהיא בבית אביה. אמנם נכון שהנהגה זו נצרכת לימים של חזרת המלכה לביתה, אך יש קשר מהותי בין התנהגות המלכה בבית אביה לאפשרות חזרתה לכיסא המלכות. רק על ידי שמירה על נורמות התנהגות של מלכה היא יכולה לחזור לתפקודה הראשון.³⁸

המדרש הזה עוסק לפי הנראה גם במצוות הגוף שחיובם בחוץ לארץ הוא מן התורה, אך ייתכן שאפשר ללמוד ממנו גם על מגמותיהם של חכמים כאשר הם הרחיבו את החיוב של התורה ותיקנו תקנות במקום ובמציאות שאין עליהם חיוב מן התורה. הכיוון הזה שאין אנו מסתפקים ומסתגרים בתוך המסגרת ההלכתית הקשוחה אלא אנו מנסים להבין את טעמן של המצוות, ולפעמים אף פורצים את הגדרות וממשיכים ומחילים את חובות התורה למקומות שהתורה לא חייבה בפירוש, הוא מעמודי התווך של כל חיובי דרבנן. כך מסביר הרב גדליה נאדל חלק גדול מאיסורי דרבנן:³⁹

...כבר אמרנו כי כל רעיון הוא אינסופי, אך האדם פועל באופן כמותי, ולכן ההלכה היא מוגדרת ומדויקת. אמנם כאשר דין דאורייתא עוצר במקום מסוים, עדיין אפשר להמשיך את הרעיון ולהרחיב את הגדר המחייב. לפעמים ההרחבה נשארת בבחינת 'לפנים משורת הדין'. הגמ' ב"ק ע"א, אומרת: 'את המעשה - זה הדין, אשר יעשון - זו לפנים משורת הדין', הרי שגם העשייה לפנים משורת הדין היא מדאורייתא. אמנם התורה אינה מחייבת לעשות כך, אך אדם הגון נוהג כך, חסיד נוהג כך כל אחד לפי מעלתו. ולפעמים חכמים הם המרחיבים את גבול המצווה והופכים את ההרחבה לדבר המחייב מדרבנן. זוהי עשיית סייג לתורה ושנצטוו עליה חכמים 'עשו משמרת למשמרת' יבמות כא ע"א. באמת ישנם שני מיני סייגים דרבנן. יש שגזרו על דבר שהוא כשלעצמו אינו שייך לאיסור התורה אלא שגזרו עליו שמא יעבור על איסור התורה, כגון אין קורין לאור הנר' שמא יטה את הנר ויעבור על איסור הבערה. עצם הקריאה בשבת אינה שייכת למלאכת מבעיר, ואין בה שום דבר השייך לעניין השביתה בשבת אבל חכמים גזרו שמא יבוא להטות את הנר. לעומת זאת, כל אותן הפעולות האסורות משום שבות משום שהן דומות למלאכות - יש להבין שהן הרחבה של גבול המצווה, המשיך הרעיון של השביתה ממלאכה בשבת עד מעבר לגדר המחייב מן התורה...

37 ע"י ריטב"א מכות ג ע"א ד"ה אמר רב ענן (מהד' רלב"ג תשנ"ג, עמ' 1/2); מאירי גיטין לו ע"א ד"ה ולעיקר התקנה; ובשאלה זו השגה למה שכתב הרב שמעון סופר, התעוררות תשובה א ס"י קנא (עמ' עא-עב).

38 המהר"ל מפראג גור אריה דברים יא, יח, מדגיש את החשיבות שברצף קיום המצוות שאם לא יקיימו את המצוות בחוץ לארץ 'היה בבואם לארץ אחר כך נתניה חדשה'...

39 הרב יצחק שילת, בתורתו של ר' גדליה, מעלה אדומים תשס"ד, עמ' כח-כט; כל הפרק שם עוסק במקורות ההלכה.

לאור הנ"ל נוכל בנקל להבין את תקנת חכמים לחייב מצוות שמיטת כספים 'זכר לשביעית'. אין כאן חיוב של חכמים רק כדי שהמודעות הציבורית למצוות שמיטת כספים תישאר איתנה גם לאחר חורבן הבית, אלא יש כאן המשך והרחבה של חובת קיום המצווה גם במציאות שאין לנו חייבם בה. במציאות שאינה אידיאלית, כאשר אין יובל⁴⁰ או כאשר בטלה קדושת הארץ,⁴¹ אין חובה מן התורה לשמט את ההלוואות. אעפ"י כן חכמים הבינו שמצווה זו היא מאבני היסוד של בניין החברה בישראל, ויש חשיבות לקיימה גם לאחר חורבן הבית, ולכן עשו זכר לשביעית.

הרב קוק זצ"ל באורות התחיה ה, מסביר **שהיסוד הכללי הלאומי** מובלט במיוחד במצוות התלויות בארץ, ולכן יש חשיבות שהוא יהיה מודרך עפ"י ההדרכה האלוקית (תוכנת כתבי הרב קוק 'ת"ת כנגד כולם'):

הצורה התמציתית של כל סדרי חיי החברה על-פי המטבע האלהית המתאמת אל החיים, הפרקחת אותם, מטהרתם ומרוממתם אל החפץ ואל הרכוז של כל האמצעים העושים את החפץ למתנה טובה באמת, גנוזה היא במערכה של המצוות התלויות בארץ, במקדש ובממלכה השלמה הישראלית, בהם ובסדריהם...

כיוון שכך קיום מצוות אלו במצב הבלתי אידיאלי שאנו חיים בו, יש לו חשיבות כפולה. מחד הוא מקרין מאורו אל מציאותנו העכשווית, באופן שנהיה מוארים ע"י אותם אידיאלים גם אם אורם עמום וקהה, אך יש בו גם ביטוי של ציפייה לעתיד אידיאלי יותר:

לכן מלאי חיים הם לנו הזכרונות האצורים בזכר שאנו עושים, על-פי המסורת ועל-פי תקון סופרים, על-פי קבלת אבות מקדם או על-פי שריד מעקר חיוב דין תורה, לפי התפצלות ההפרות המתפרדות בשטות המעשיות של חקמת ההלכה לכל המצוות התלויות בארץ. מצמקים נראים לנו עתה הדברים, צורה דלה יש להם מבחוץ, אבל חיים וענני רב הם מלאים בפנים... אבל אלה הגרגרים הזעירים פת-צמיחה גדול גנוז בהם, אל כל מה שהם עורגים, מפל מה שהם צומחים בעבר, ואת כל מה שהם עתידים להצמיח להבא. כל זה כלול בהם באופן טפוס, וכן הם פועלים בחשאי על הנשמה המקומת, פועלים להלהיב בהתמדה אש קדש לאהבת הארץ באלה המניות של קדשה, בירתון האלהי הדתי הלאומי והמוסרי הכלול בכל המעשים הללו, ומחנכים את העם בימי שפלותו לרוח גדלו.

ג. שמיטת כספים למהדרין

אחד הראשונים שהציע לקיים את מצוות שמיטת כספים למהדרין היה ר' יהונתן אייבשיץ בספרו אורים ותומים על שו"ע חו"מ סי' סז. אמנם נכון הוא שהוא הציע לעשות זכר למצווה על ידי כתיבת פרוזבול:

ואם כן מאד ראוי לכל איש להחמיר לעשות עכ"פ זכר למצווה זו בפרוזבול וכמש"ל לבל ישכח זכר מצווה זו מקרב ישראל.

הוא מתייחס למחלוקת הרז"ה, הסובר שאין מצוות שמיטת כספים בזמן הזה לבין החולקים עליו הסוברים שמצווה זו קיימת לפחות מדרבנן. הרמ"א לשו"ע שם סעי' א, מביא מנהג העולם שאין משמיטים את החובות, ולפי הנראה המנהג נסמך על דעת רז"ה שאין מצווה זו קיימת בזמן הזה.

על כן ר' יהונתן אייבשיץ מציע את הצעתו כנגד המנהג שהיה מקובל בזמנו, שהתעלמו לחלוטין מן המצווה על סמך דעת רז"ה, והוא מציע לעשות לכל הפחות פרוזבול 'לבל ישכח זכר מצווה זו מקרב ישראל'. אך מובן גם מדבריו הוא, שיש מגמה אידיאלית יותר בקיום המצווה גם אם אינה חובה מן התורה. לא רק לשמר את הזיכרון, אלא להתחבר למגמה האלוקית ולזכות להיות מוארים בקמצוץ מן האורות והאידיאלים שמקרינה המצווה. לכן ר' יהונתן אייבשיץ מביא את טעמי המצווה עד שהוא כותב: 'ואם כן הוא מצווה זו למה לא נדבק בה בתכלית הדביקות והשמחה...! הוא מסביר שמעבר לדיון ההלכתי וההכרעה בניגוד לדעת רז"ה יש טעמים אמוניים רוחניים שבגללם יש להחמיר.

טעמו הראשון של ר' יהונתן אייבשיץ שאי קיום מצוות השמיטה גרם לחורבן, ולכן מן הדין שנשתדל בכל כוחנו לקיים את המצווה, ואולי על ידי כך יחוס עם עני ואביון, ויוציאו מגלותנו. הדבר המפתיע בדבריו הוא שלא רק שמיטת קרקעות הייתה סיבה לגלות אלא גם מצוות שמיטת כספים, ואעפ"י ששמענו גם שמענו מן המתנגדים להיתר המכירה את הטענה ש'מפני חטאנו גלינו מארצנו' ואיך נוכל להפקיע את מצווה השמיטה, לא שמענו קולות דומים לגבי מצוות שמיטת כספים! וז"ל ר' יהונתן אייבשיץ שם:

היה מהראוי ויפה לנו להחמיר בזה ולנהוג דין שמיטת כספים כי מה מאד מזהיר אותנו הנביא בגולה הציבי לך ציונים ולעשות זכר למצוות ה' שהיה חובה עלינו בהיותנו שוכנים בקרב הארץ ובהלו נר ה' על ראשנו ואיך לא נשים זכר למצוות שמיטה ונשים הדלת מצווה זו בזכרונה מבלי תת לה זכר כלל. היא המצווה אשר היה ראשון בסיבת גלות הארץ וראשון מהמרי והחולי אשר גרם שקאה הארץ אותנו כמאמר הפסוק אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה...

40 רמב"ם הל' שטטו"י פ"י ה"ה-ה"ט.

41 רש"י גיטין לו ע"א ד"ה בזמן וד"ה א.

בהמשך הוא עומד על שני טעמים מרכזיים של מצוות השמיטה: האחד הפנמת האמונה בהשגחת ה' שבאה לידי ביטוי מיוחד בברכת ה' במשך שלוש השנים הקרובות לשנת השמיטה. הטעם השני הוא שהשמיטה מלמדת אותנו לא לשקוע בתוך העולם החומרי, והצלחת האדם אינה נמדדת רק על פי ההשגה וההצלחות החומריות. ולאחר הבאת טעמים אלו הוא כותב: 'ואם כן הוא מצווה זו למה לא נדבק בה בתכלית הדביקות והשמחה...' והוא מסכם:

הלא ראוי על כל ירא וחרד לדבר ה' לשמוע ולשמור ולעשות זכר למצווה זו שהיה נוהגת אצלנו בזמן שהיינו שרויים על אדמתנו זכרה ירושלים בימי עניה ומרודיה כל מחמדיה אשר היה מקדם עד לא נפל עמה ביד צר ראו צרים שחקו על משבתיה... ואם כן מאד ראוי לכל איש להחמיר לעשות עכ"פ זכר למצווה זו בפרוזבול וכמש"ל לבל ישכח זכר מצווה זו מקרב ישראל.

מי שמתייחס בצורה ברורה יותר ובצורה ישירה יותר **לקיום מצוות שמיטת כספים למהדרין** הוא הבן איש חי (שנה א' פ' כי תבוא), והוא מציע שביחד עם כתיבת הפרוזבול אדם ילווה לחברו כסף בצורה אקטיבית על מנת שההלוואה הזו תישמט, ועל ידי כך יקיים מצוות שמיטת כספים:

והנה יש מתחסדים אחר שכותבין הפרוזבול מלווה לחברו סך מה עשרה גרוש או פחות או יותר ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול כיון שהלווה אחר זמן הפרוזבול ואז אחר ראש השנה כשיביא לו חברו המעות לפרעו יאמר לו: 'משמט אני', ולא יקבלם ממנו. ויאכל הלווה ולחדי במעות אלו והמלווה לחדי במצות שמטת כספים שקיים אותה בפועל ותהילת לא-ל יתברך הנהגתי מצווה זו פה עירנו בגדאד... אשריהם ישראל אוהבי מצוות השם ועושים אותם בשמחה.

נכון הוא שעל פי שורת הדין די בכתיבת פרוזבול ובוודאי שאין אדם מחוייב להביא על עצמו את חובת ההשמטה אם הוא לא הלווה לחברו. אך נראה שיש בצעד הקטן הזה משום ביטוי של רצונו החופשי של האדם, לא מתוך חובה, להתחבר למגמתה של תורה. וכעין זה מסביר הרב קוק זצ"ל את דברי הגמ' ברכות לה ע"ב, המבחינה בין דורות ראשונים לדורות אחרונים:

ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים; דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון - כדי לחייבן במעשר, דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות דרך קרפיפות - כדי לפטרן מן המעשר...

הרב קוק זצ"ל בעין איה לברכות שם (עמ' 174-175), מסביר שיש הרבה מצוות שהתורה הגבילה את חובת קיום המצווה למקרים מסוימים, ואפשרה מעין פרצות ומקרים שהאדם פוטר את עצמו מן המצווה. אך בדיוק במקרים אלו האדם נבחן, האם הוא מקיים את המצוות מתוך הבנת ערכן ותכליתן ומתוך התחברות למגמתה של תורה או שמא מקיים את המצוות כמצוות אנשים מלומדה. הוא גם מסביר שפרצות אלה אינן כעין לאקונה (lacuna), כלומר פרצה בחוק שנעלמה ממחשבתו של המחוקק. זו כוונתה של תורה: אף על פי שהאדם יכול להימלט מן החובה בקיום המצווה בגלל אותן 'פרצות', הוא יחליט לקיימה מתוך בחירה חופשית, ורק מתוך חירות זו תוכל המצווה להגיע אל תכליתה האמיתית.

יתר על כן ה'זכר' עצמו יש בו ביטוי של משאלה למציאות אידיאלית יותר, וכך כותב מו"ר הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל:⁴²

אולם כל דור ודור יראה את עצמו כחייב לחתור ולהשתדל לעלות למדרגה יותר גבוהה בו יוכל לעמוד בכבוד בנסיון שהועמד לפניו במקום לברוח ממנו... ואכן מוצאים אנו בחז"ל ביטויים המעידים על אי-שביעת רצון מתקנה זו של הפרוזבול וחתימה לביטולה: 'האי פרוזבולא עולבנא דדייני הוא' — אומר שמואל: 'אי איישר חילי אבטליניה'.

נאמר בגמ' ברכות כ ע"ב:

דרש רב עורא, זמנין אמר לה משמיה דרבי אמי וזמנין אמר לה משמיה דרבי אסי: אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, כתוב בתורתך אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד, והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב: ישא ה' פניו אליך. אמר להם: וכי לא ישא פנים לישראל? שכתבתי להם בתורה: ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך, והם מדקדקים [על] עצמם עד כזית ועד כביצה.

אנו תקווה שבזכות הדקדוק בקיום מצוות שמיטת כספים נזכה להיות מוארים באורה של מצווה זו, והקב"ה יביא אותנו למציאות שנהיה מחוייבים בקיומה השלם והאידיאלי של מצוות שביעית בכלל ומצוות שמיטת כספים בפרט.

⁴² 'השמיטה במהלך הדורות' ס' קטיף שביעית, עמ' 26.

וזה דבר השמיטה

הרב צבי שורץ

הקדמה

בתורה מופיע עניין השמיטה מספר פעמים:

- א. 'ושבתה הארץ שבת לה' שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה' (ויקרא כה, ג).
  - ב. 'ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חייט השדה' (שמות כג, יא).
  - ג. 'מקץ שבע שנים תעשה שמיטה וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה' את הנוכרי תגוש אשר יהיה לך את אחיך תשמט ידיך' (דברים טו, ב).
- פרשה זו שבספר דברים מעלה מספר קשיים בפשט המקראות בסגנון ובתוכן הדברים:
- מדוע דין שמיטת כספים הוא רק בסוף השנה השביעית ולא במשך כל השנה כמו שמיטת קרקע?⁴³
  - מדוע יש צורך להדגיש את מצוות השמיטה ליהודי לעומת מצוות הנגישה מן הגוי?⁴⁴
  - תביעה זו להשמטת כספים היא לכאורה דרישה בעלת דרגה עליונה מאוד של נדיבות היוצאת מגדר הרגיל מדוע תובעת התורה זאת מכל אחד?
  - לחיזוקה של שאלה זו הרי הלווה ביקש הלוואה וקבע לה זמן פירעון; מדוע לא יחזירה בתום הזמן? אילו היה מבקש צדקה או מענק היה מקבל אולי מתנה מועטת אבל זה שביקש הלוואה מדוע שלא יחזיר הרי יש פה הפרת הסכם הנתינה? ועוד מדוע קוראת התורה לאדם שלא מגיע לדרגה כזו של ותרנות בשם 'בליעל' - 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל' (דברים טו, ט), והרי אין זו צרות עין וחוסר רצון לתת אלא זו הימנעות מוויתור על כסף המגיע לו בדיון?

א. טעמי השמיטה

ספר החינוך (מצווה פד) במצות שמיטת קרקעות מביא את שורשי המצוה '... ועוד יש תועלת אחת נמצא בדבר לקנות בזה מידת הותרנות כי אין נדיב כנותן מבלי תקוה אל הגמול'. דבר זה גם עולה מפורש מהנאמר 'ואכלו אביוני עמך' (שמות כג, יא) הרי שזו מטרת השמיטה.

הרב צבי הירש קלישר (ספר הברית פרשת בהר) מביא שדין הפקרת השדות בשביעית אמורה ליצור שוויון בין כולם - אין יחסי אדון שכיר אלא יד כולם שווה בו:

... וגם ללמוד מזה שלא יתנשא העשיר על העני אמרה תורה שבשנה השביעית כולם שווים יחד עשיר ואביון יש להם רשות בגינות ובשדות לאכול לשבעה.

בעל השדה לבד מאכילתו הפרטית אינו יכול לנהוג בשדהו מנהג בעה"ב ואף לא לסחור בפירות אלו ואחת התקנות שתוקנה כדי לאפשר חלוקת הפירות נקראת אוצר בי"ד בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א) נאמר:

בראשונה היו שלוחי בי"ד יושבים על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות לתוך ידו היו נוטלין אותן ממנו ונותנים לו מהם מזון שלש סעודות והשאר מכניסים אותו לאוצר שבעיר.

כך יוצא שבעל השדה עצמו מקבל גם הוא את מזונו כעני.
הרב קוק (הקדמה לשבת הארץ) מתאר את הרוח המרוממת הנושבת בשנת השמיטה:

43 וכך תרגם אונקלוס מקץ שבע שנים - מסוף שבע שנים. והאב"ע שפירש מקץ - בתחילת השנה. כבר הקשה עליו הרמב"ן ומסכם: 'ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן כי קץ הוא סוף'.

44 הרמב"ם (ספר המצוות מצות עשה קמב והחינוך מצוה תעו מביאים שזו מצות עשה שציונו לנגוש הנוכרי ולהכריחו לפרוע חובו, אולם הרמב"ן משיג על הרמב"ם ש' המצוות שורש ו, ואומר שאין זו מצות עשה אלא ישראל הנוגש עובר בעשה ולא תעשה, כי מה שכתבה התורה 'את הנוכרי תיגוש' זה בא ללמד על ישראל מלאו הבא מכלל עשה - עשה, אולם מותר להשמיט גם מן הנוכרי.

שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ! שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה, 'לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה', שנת שויון ומרגוע, התפשטות הנשמה בהרחבתה אל הישר האלוקי המכלכל חיים בחסד, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוה אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ותושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול. אין חלול-קדש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאות יבולה של שנה זו וחמדת העושר המתגרה על ידי המסחר משתכחת לאכלה ולא לסחורה... רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כל - שנת שבתון יהיה לארץ שבת לה'.

ב. שמיטת כספים

בגמ' (גיטין לו ע"א) נאמר:

וזה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים אי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים.

ומבאר רש"י: ואע"פ ששמיטת כספים חובת הגוף היא תלתה התורה דין זה בשמיטת קרקע.⁴⁵ לפי מקור זה התולה את שמיטת כספים בשמיטת הקרקעות אפשר להסביר לא רק את יסוד חיוב שמיטת הכספים הקשורה בשמיטת הקרקע אלא גם את **טעם החיוב**.

אין ספק שדרישת התורה לשמיטת חובות היא דרישה של ותרנות וחסידות של לפני משורת הדין, והראיה - שהתורה חששה שהעם יימנע מלהלוות כדי שלא יצטרך לשמט - 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל' (דברים טו, ט).

אולם אחרי שנה שלימה של הפקרת השדות וחיי שוויון בין כל חלקי העם, שנה שכולה הוקדשה להחדרת היסוד הערכי 'כי גרים ותושבים אתם עמדי כי לי כל הארץ' שנה שמתפנה בה האדם לעבודת ה' ומנותק מעבודת הקרקע המשעבדת והופך להיות רוחני יותר, במצב כזה כשבא הלווה להחזיר את חובו אומר המלווה **באופן טבעי** 'משמט אני'. אחר שנוצר רגש אחווה עמוק כל כך שבא לידי ביטוי בסיום השנה. והתורה מדגישה את הרגשת האחוה ברגע זה 'ואשר יהיה לך את **אחיק** תשמט ידך' ובאופן טבעי לא עולה על הדעת לנגוש את אחיו. אולם כלפי הגויים שלא נוצר תהליך כזה - היחסים הם כמו יחסי מסחר הוגנים, שאת החובות צריך להחזיר, ותרנות בעניין זה היא פגימה בסדרי חיי המסחר וכיבוד הסכמים בין בני אדם.

ג. תקנת פרוזבול

בזמנו של הלל שנמנעו העם מלהלוות תיקן פרוזבול. תקנה זו שלפי דעה אחת בגמרא (גיטין לו ע"א) מועילה רק לשביעית מדרבנן ולפי דעה שניה אף לשביעית דאורייתא מטעם הפקר בי"ד הפקר, אפשר להסבירה גם על פי דבריננו. הטעם הפשוט לתקנה זו שמצוות הלוואה וצדקה חשובות יותר מעבירה על איסור השמטת כספים; וראיה לדבר - שהתורה כפלה את ביטויי הנתינה במצוות הצדקה 'פתוח תפתח' 'נתון תיתן' ואף הזהירה בלאווים 'לא תאמץ ולא תקפוץ את ידך', ולכן ראה הלל לעשות הכל כדי שימשיכו לתת הלוואות. אולם לפי דבריננו אפשר להסביר תקנה זו שברגע שהעם נמנע מלהלוות ולא הפנים את יסודות השנה השביעית ולא פיתח את רגש האחוה בענייני ממון הרי במצב כזה לא דיברה תורה לכל אדם והשמטת כספים במצב כזה הוא אכן רק עניינם של חסידים עליונים ולכן תיקן הלל פרוזבול המתאים לרוח העם כי מי שלא עבר בשנה השביעית תהליך עמוק של אחווה ושוויון לא יכול באופן טבעי לומר משמט אני. והלל הבין שכשאין אדם אומר זאת באופן טבעי אי אפשר לחייבו לומר זאת נגד רצונו ולכן תיקן פרוזבול.

ד. שמיטת כספים ביובל

ההלכה היא ששמיטת כספים נוהגת רק בשביעית ולא ביובל וכך דברי הרמב"ם (הל' שמתו"י פ"י הי"ז): 'יתירה שביעית על היובל שהשביעית משמטת כספים ואין היובל משמט כספים'. מקור הדברים הוא בתורת כהנים (פרשת בהר סי' כז) שאין יובל משמט כספים וכן בספרי (פרשת ראה סי' קיב) שאין היובל משמט מלוה. אולם הירושלמי (ר"ה פ"ג ה"ה) מביא לכאורה שיטה החולקת על התורת כהנים והספרי: '... זו דברי ר' יודא ור' ייסא אבל דברי חכמים קידוש ביד' ותקיעת שופר והשמט כספים משמיטים'. על כך שואלת הגמ' 'ולא בסוף הם משמטים?' (קרבן העדה - ואיך תעכב השמטה זו את היובל שכבר עבר). ועונה הגמרא 'אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת לבך להבין ולהתענות לפני אלוקיך נשמעו דבריך'; (קרבן העדה - הכי נמי אם נתנו בתחילת השנה בליבם להשמיט כספים בסופה הרי היא יובל ואם לאו אינו יובל).

45 בפשט הסוגיה בגיטין נחלקו רש"י ותוס' למה הכוונה בזמן שאתה משמט קרקע. לפי רש"י מדובר על השנה השביעית ולפי תוס' שמיטת קרקע נקראת שנת היובל והשנה השביעית נקראת שמיטת כספים כי הדבר שמאפיין את השנה השביעית שאין ביובל היא שמיטת כספים. אולם לפי כולם יוצא ששמיטת כספים תלויה בשמיטת הקרקע אם ביובל ואם בשביעית.

לפי דברי הירושלמי יובל משמט כספים בסופה אם קיבל עליו בתחילתו א"כ לכאורה לפי הירושלמי בשנת היובל כבר בתחילתו יש לו לאדם לקבל עליו את השמטת הכספים. ואם כן זה סותר את שאמרנו שרק בסופה של השנה אחרי תהליך ממושך של התנתקות מרכושנות יכולה לחול שמיטת כספים ולא בתחילתה?

אולם, שנת היובל הרי באה אחרי שנת הארבעים ותשע שהייתה שנת שמיטה ולכן יכול האדם שעברה עליו שנת שמיטה ופיתח בה רגש אחווה לכל אחד מבני ישראל לקבל עליו כבר בתחילתו של היובל החל באותו זמן להשמיט כספים.

ה. המחזיר חוב

המעלה העליונה ביותר היא בניית חברה שכל פרטיה בעלי רמה מוסרית גבוהה ואכן המלווה מצדו מוחל על חובו ומשמט אותו בלב שלם כמו לבן משפחה אהוב. אולם הלווה, מצדו ראוי הוא שיחזיר את חובו שכן הבטיח להחזירו וכך פוסק הרמב"ם (הל' שמתו"י פ"ט הכ"ח, עפ"י דברי המשנה שביעית פ"י מ"ח-מ"ט):

כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו וצריך המלווה לומר למחזיר משמיט אני וכבר נפטרת ממני אמר לו אעפ"כ רצוני שתקבל יקבל ממנו שנאמר לא יגוש והרי לא נגש ולא יאמר לו בחובי אני נותן לך אלא יאמר שלי הם ובמתנה אני נותן לך.

הדרישה המוסרית היא שכל אחד יכיר את **חובותיו** כלפי זולתו. חובת המלווה אכן לשמט ולא לתבוע אולם חובתו המוסרית של הלווה להחזיר, ולא בגלל לחץ המלווה אלא מצד עצמו כי הוא מרגיש שרוצה לעשות חסד עם אדם ולתת לו מתנה. כך יוצרת השמיטה חברה בעלת חוסן מוסרי שכל אחד יודע את חובותיו, ולא חברה נהנתנית שכל אחד עומד על זכויותיו.

ו. מצוות הקהל

כל דין שביעית שמשמטת בסופה נלמדת בספרי (פרשת ראה) מהיקש ממצוות הקהל: 'מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות - נאמר כאן קץ ונאמר להלן קץ מה קץ האמור להלן - בסופה ולא בתחילתה, אף קץ האמור כאן - בסופה ולא בתחילתה. וכך הביא הרמב"ם היקש זה (הל' שמתו"י פ"ט ה"ד) אולם בפסוקים אלה מפרשת הקהל יש קושי כי הרי חג הסוכות חל בשנה שמינית ולא בשמיטה ומדוע מזכירה התורה את שנת השמיטה? (עי' רש"י) אולם רצתה התורה לתלות גם את מצוות הקהל אחרי שנת השמיטה אחר שעברה שנה שלמה של התעסקות רוחנית ללא מתח חומרי ללא קנאה ותחרות שאז אפשר להיפתח לשמיעת דברי תורה ברמה רוחנית גבוהה יותר. לכן הדגישה התורה **מקץ** שבע שנים, בחג הסוכות, ומיד אחר שנת השמיטה, שבו עולים לרגל. בעליה הרוחנית הכפולה של עליה לרגל לירושלים ואחרי השמיטה - יכול העם כולו על נשיו וטפיו לשמוע ללמוד ולירא את ה' ולהתעלות לרמה רוחנית גבוהה ביותר.

סיכום

שנת השמיטה היא שנה שבו העם כולו מגלה במשך שנה שלמה את מעלותיו וסגולותיו ובעיקר את היסוד העמוק של בין אדם לחברו בהפקרת השדות ובאיסור סחורה.

נקודת המבחן היא בסוף שנת השמיטה כאשר הלווה בא להחזיר את חובו והמלווה שיחסו לכל אחד מישראל הוא כמו לאח אומר משמט אני. הלווה מצדו שגם הוא בעל חסד, למרות שאינו חייב, מחזיר לו את חובו. אחרי שנה זו, ראויים כל ישראל למעמד הקהל שבו שומע העם כולו את דבר ה' כמעמד הר סיני מחודש.

שמיטת כספים וצדק חברתי במשנתו של מרן הרב קוק זצ"ל

הרב עזריאל אריאל

'שתיקה רועמת' מאפיינת את התייחסותו של מרן הרב קוק זצ"ל אל שאלת הצדק החברתי. בכתביו ניכרת הסימפטיה שרחש לאותם אנשים ששאלות החברה נגעו לליבם. אבל התייחסות מפורשת, נקיטת עמדה גלויה באשר לרעיונותיה של תנועת העבודה - אין. כל זאת, למרות שהיה נושא זה אחד הנושאים המסעירים ביותר את הדור. מצווה אחת לא אפשרה יותר להתעלם: **מצוות השמיטה. משמעותה החברתית זועקת לשמים.** ואכן, בהקדמתו לשבת הארץ פורש הרב חזון אוטופי על האוירה החברתית השוררת בעם ובארץ באותה שנה. הדברים שם אמורים בשמיטת הקרקעות. ביתר שאת אמורים הם הדברים ביחס לשמיטת הכספים.

על שמיטת כספים, כתב הרב זצ"ל בספרו 'עין איה' (ח"ב). שם הוא מבאר את דברי המשנה האחרונה במסכת שביעית (פ"י מ"ט):

המחזיר חוב בשביעית - יאמר לו 'משמט אני'. אמר לו אעפ"כ - יקבל ממנו, שנאמר: 'וזה דבר השמיטה'.

וכך כותב הרב זצ"ל:

התכלית העיקרית של שמיטת החוב בשביעית הוא מפני 'כי קרא שמיטה לה' - להסיר את העול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים, מפני שהוצרכו להם איזה פעם להלוואה, שהכניעה והעבדות תהיה מוטבעת בלב מי שירגיש על עצמו חוב לחבירו. 'עבד לווה לאיש מלוה'. והשעבוד הזה עלול להכניע את ישרי לב לפני עשירים תקיפים שיהיו המה המלוים. על כן תבוא השמיטה ותתיר אלה החרצובות.

הקלקול המוסרי שיש במצב בו אדם חייב לחברו - אינו עצם הפער הכלכלי שביניהם. בכך אין כל פסול. הקלקול מונח באותו שעבוד נפשי, שנובע מן השעבוד הכלכלי. אגב כך מעבירה השמיטה אלינו מסר חינוכי נוסף. שחרורו של האדם מן השעבוד לרעהו בא:

עם היסוד העיקרי, להעיר שישוד הקניינים הוא מחובר עם התכלית העליון הכללי, שהוא הטוב המשותף לכל הנמצאים יצורי ה'.

אך איך יבוא התיקון? האם הדבר תלוי בביטולו של הרכוש הפרטי והפיכתה של החברה כולה לקומונה שיתופית? - לא זו היא הדרך:

אלא שעם זה צריך לדעת ולהכיר שלא עם דרך ביטול הקניינים הפרטיים יבוא האדם למטרה העליונה הזאת של הצלחת הכלל, כ"א עם חילוק הרכוש והזהירות מתוצאות רעות הבאות לרגלי היתרון הדמיוני הזה.

לאור השקפה זו, מונחת סכנה גדולה ברעיון שמיטת הכספים. מחד גיסא, דרושה היא השמטת הכספים כדי לשבר את יצר לב האדם. אך מאידך גיסא, הגבול שבין הפקרת החובות לבין ההפקרות המוסרית - דק הוא עד למאד. מתח רוחני זה בא לידי ביטוי באותה הלכה:

והנה, כל דרך ישר צריך להיות נשמר שלא יפעול על המודרכים על פיו תכונות שהם רעות כשיוצאות חוץ למידתן. ע"כ ההשמטה של שביעית צריכה עם זה שמירה, שלא תחליש את רגש היושר והצדק מנגוע ברכוש רעהו. ע"כ די לו ליסוד תכלית השביעית כדיבור: 'משמט אני'. שבזה יסור הסבל ועול העבדות מלווה למלוה.

אמנם מקום הניחה תורה לרגש היושר הטהור שילך עפ"י דרכו. כי בעל נפש טהורה, כאשר יאתה לאיש הישראלי המודרך עפ"י חוקי תורת ה' - לא יאבה להיות נהנה מיגיע רעהו. ע"כ, באמרו 'אף על פי כן' - יקבל ממנו, להורות שלא יעקבו גבולי יסודי היושר גם לשעה, כ"א יוגבלו כדי להישיר את המטרה הכללית היותר עליונה שתבוא לרגלי קריאת השמיטה לה' בצדדיה החמריים והרוחניים.

להשלמת הרעיון, נביא את דברי הרב זצ"ל לסיומה של המשנה:

המחזיר חוב בשביעית - רוח חכמים נוחה הימנו.

וכך כותב הרב זצ"ל (ההשמטות שלי: ע. א.):

אין תכלית השמיטה של החוב מניעת הפרעון ונטיית המשקל בענייני הרכוש. שיסוד התורה במשפטיה היא הגבלת הרכוש והעמדת הצדק בקנין כל אחד מבני אדם במה שהוא שלו. אלא שעם הגבלת הקנין - צריך שתשפע רוח הנדיבות, עד שתשולל את צדדי החסרון הבאים ממנו...

ואז:

יבוא ג"כ היתרון, שמבלעדי הכרח משפטי - ימאס האיש אשר רוח בו את ההנאה מעמל זרים, בהיותו מכיר יתרון נפשו רק בהיותו עוזר ומהנה ולא עוזר ונסבל... על כן, 'המחזיר חוב בשביעית... - רוחם נוחה הימנו'.

הרב מתמצת כאן את כל משנתו החברתית, שהיא שונה ומשוכללת מן התפיסה הסוציאליסטית-קומוניסטית. כיבוד הרכוש הפרטי הוא ערך: ערך של צדק - מחד גיסא, וערך של שמחת האדם בעמלו שלו - מאידך גיסא. חלילה לשלוח יד באותם ערכים מוסריים ע"י בניה מלאכותית של קומונה שיתופית. תיקונה האמיתי של החברה יבוא מתיקונו המוסרי האישי של כל אדם. האדם, באופן אישי, צריך לפתח את אישיותו המוסרית: להיות נדיב כלפי מי שנמוך ממנו וישר כלפי מי שגבוה ממנו בסולם הכלכלי. מתוך כך תיבנה חברה מוסרית וערכית, בה ישררו הצדק, הצדקה והשלום, והיא שתהיה אור לכל הגויים ומופת לכל העמים.